

REAL ACADEMIA

GALEGA

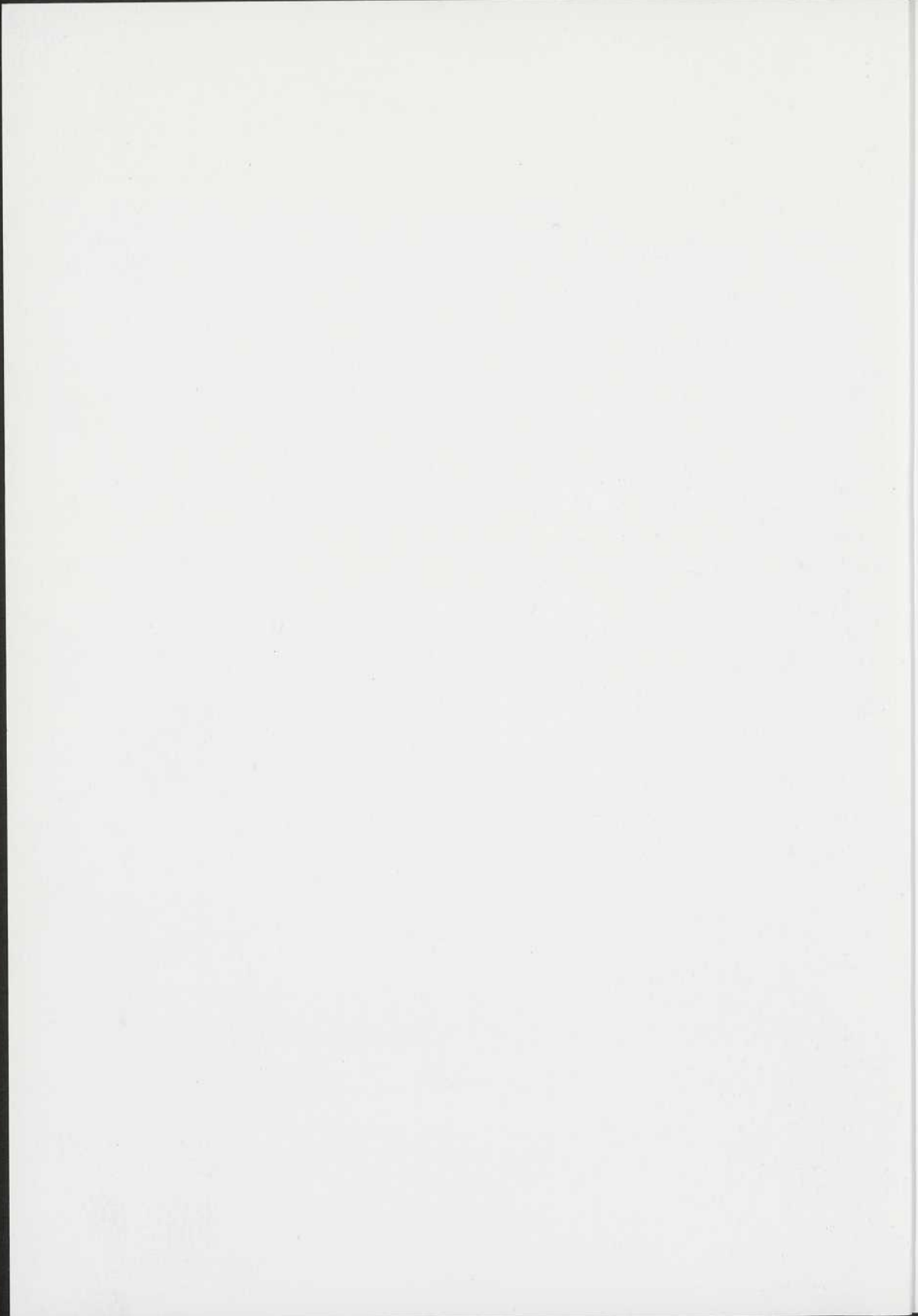
O culto das pedras no Noroeste peninsular

Discurso lido o día 20 de novembro
de 1965, no acto da súa recepción,
polo ilustrísimo señor don
Xesús Taboada Chivite

e **resposta** do excelentísimo señor don
Xaquín Lorenzo Fernández

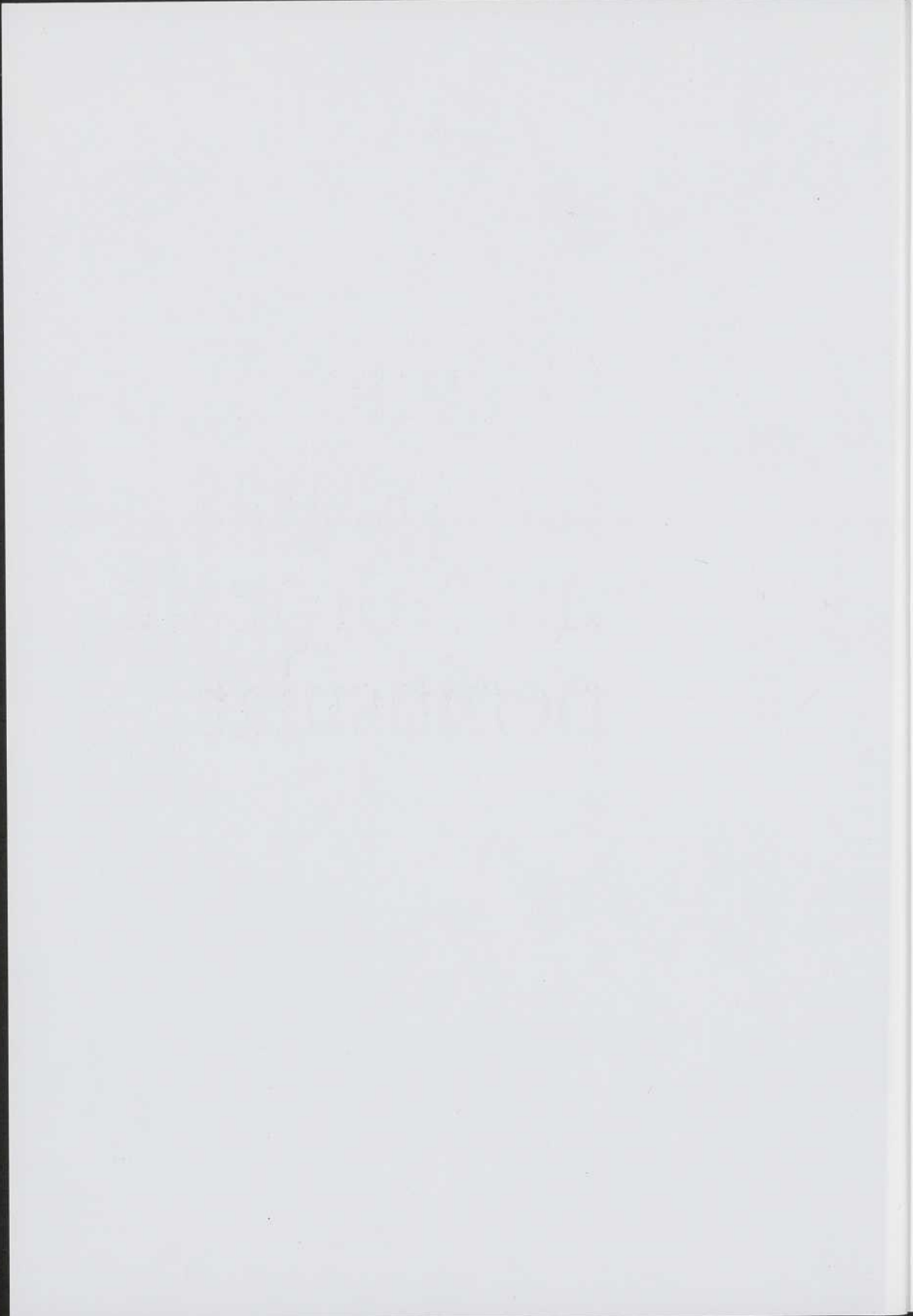
69

A Coruña 1965

86 45169

O culto das pedras no Noroeste peninsular

REAL ACADEMIA
GALEGA

O culto das pedras no Noroeste peninsular

Diccionario lido o día 20 de novembro
de 1965, no acto da súa recepción,
pola ilustrado señora don

Xesús Taboada Chivite

e resposta do excelentísimo señor don

Xaquín Lorenzo Fernández

R 41204

Concello de Verín
doazón 20/06/08

O solemne acto académico no que foron lidos os dous discursos recolleitos no presente volume celebrouse o 20 de novembro de 1965 no salón de sesións da Real Academia Galega, no pazo do Concello da Coruña.

Tanto no discurso de ingreso de Xesús Taboada Chivite como na contestación de Xaquín Lorenzo Fernández respectáronse as grafías e puntuacións orixinais.

Depósito Legal: OU 132-2008

© Real Academia Galega, 2008

Edita:

Concello de Verín

Imprime:

Imprenta Deputación Provincial de Ourense

REAL ACADEMIA

GALEGA

O culto das pedras no Noroeste peninsular

Discurso lido o día 20 de novembro
de 1965, no acto da súa recepción,
polo ilustrísimo señor don
Xesús Taboada Chivite

e **resposta** do excelentísimo señor don
Xaquín Lorenzo Fernández

Figueira de Castelo Rodrigo, no ano de 1878, no âmbito do movimento de renovação da literatura em Portugal e da influência de Estácio de Sá, que se reflecte na obra de Baltasar Pumar, presidente da União Literária. O trabalho que aqui se apresenta é um estudo sobre a obra de Baltasar Pumar, a partir da análise da sua produção literária, que inclui a sua participação no movimento de renovação da literatura em Portugal e a sua influência no movimento de renovação da literatura em Portugal.

A Deputação Provincial de Ourense quer lembrar a esta publicação o seu apoio de uma pessoa, que durante toda a sua vida se dedicou ao estudo e à divulgação da cultura galega, para além de toda a sua produção literária. Por isso, queremos que esta publicação seja dedicada à memória do Sr. Baltasar Pumar, presidente da Deputação Provincial de Ourense, que agora apresenta a sua obra, da Deputação Provincial de Ourense.

Esperamos que a obra seja bem recebida por todos os leitores que tenham interesse na obra de Baltasar Pumar, e que se possam beneficiar da sua obra, que agora apresenta a sua obra, da Deputação Provincial de Ourense.

Lembranza do autor

José Luis Baltar Pumar

Presidente da Deputación Provincial
de Ourense

Xesús Taboada Chivite foi un dos maiores traballadores no campo da etnografía e da arqueoloxía de Galicia. Neste ano celébrase o centenario do seu nacemento en Verín (Ourense). Coidamos que este feito debe ser recordado. Unha das formas de facelo é a través da reedición, por parte do Concello de Verín, do seu discurso de ingreso na Real Academia Galega.

A Deputación de Ourense quere sumarse a esta homenaxe a un home da nosa provincia, que destacou polo seu empeño en salvagarda-la cultura popular de toda Galicia, pero sobre todo da nosa provincia. Por todo, entendo que unha maneira de colaborar, é facilitar ó Concello de Verín a impresión desta obra, que agora presenta de novo, na imprenta da Deputación de Ourense.

Espero que a nosa terra continúe proporcionando homes que loiten por ela nos diferentes campos, e que os verineses, ourensáns e galegos en xeral, poidan coñecer un pouco máis a figura de Taboada Chivite a través desta obra.

Apuntamentos á redición

Juan Manuel Jiménez Morán

Alcalde do Concello de Verín

Apuntamentos á edición

Juan Manuel Jiménez Morán

Alcalde do Concello de Verín

THE UNIVERSITY OF CHICAGO
LIBRARY

En Verín, falarmos de Xesús Taboada Chivite é aludir ao persoeiro local de maior proxección no século XX en termos de investigación científica. Con motivo do centenario do nacemento do estudoso verinense, desde setembro do 2007, diversas iniciativas -promovidas desde instancias universitarias, museísticas, polas administracións local e comarcal, e mesmo por centros de ensino medio- desenvolvéronse para reflexionarmos sobre a importancia do seu legado e a súa vixencia actual. Neste contexto insírese a intención do Concello de Verín de reeditar o seu discurso de ingreso na Real Academia Galega, idea que calorosamente acolleu esta institución e a Deputación Provincial de Ourense.

O culto das pedras no Noroeste peninsular, como se pode ver nesta reedición, foi editado en 1965 por primeira vez a expensas do Concello de Verín. Desde ese ano, no que Taboada Chivite ingresou na magna institución da cultura galega, até a actualidade, o texto foi incluído tamén na obra Ritos y creencias gallegas. Ambas as dúas obras están agora esgotadas e descatalogadas. De aí o noso interese, o da familia do autor, o da RAG e o da Deputación ourensá en que o texto volvese de novo ao prelo para a súa divulgación impresa.

O galego que utiliza D. Xesús é persoal, como toda a escrita galega anterior á década dos oitenta. Os coñecementos que nos transmite reflicten a súa sabedoría sobre o estado da cuestión a metade da década dos sesenta. Para adaptarmos a reedición ás características da serie rescate da RAG, non se inseriron textos complementarios para revisar a obra desde perspectivas lingüísticas ou científicas. A lectura hoxe desta obra require, quer no idioma utilizado quer no desenvolvemento conceptual, xa que logo, non esquecermos estes condicionantes. Tamén, de que se trata dun texto programático, que o autor redactou para ler no seu ingreso como académico.

Xesús Taboada Chivite, por desgraza para a nosa comarca e para as terras que outrora formaron parte da Gallaecia, morreu no momento no que se comezaban a

Presentación de
Xosé Ramón Barreiro Fernández
Presidente da Real Academia Galega

...the ... of ... in ...

Presentación de
Xosé Ramón Barreiro Fernández
Presidente da Real Academia Galega

Entre as discretas iniciativas editoriais que emprendeu a Real Academia Galega nos últimos anos, alén de manter as publicacións históricas, está a que podemos chamar *serie rescate*, que pretende recuperar todos aqueles discursos de recepción dos seus numerarios que permanecen inéditos ou esgotados na actualidade. Tal filosofía editorial está fundamentada na certeza da utilidade dalgúns deses textos, auténticos clásicos do noso ensaísmo contemporáneo. Nin sequera a rixidez do formato discursivo e académico, co seu correspondente lastre retórico, resta frescura a unha gran parte deles.

Como froito desta filosofía editorial levamos editados os discursos de Ramón Martínez López que, con resposta de Isidoro Millán González-Pardo, foi publicado en colaboración co concello de Boiro no ano 2007 e, neste mesmo ano, publicamos en colaboración co concello de Vigo o discurso do intelectual homenaxeado no Día das Letras Galegas, Xosé María Álvarez Blázquez.

O discurso de recepción de Xesús Taboada Chivite, lido o 20 de novembro de 1965 e respondido por Xaquín Lorenzo Fernández, xa fora publicado polo concello de Verín no mesmo ano da súa lectura. De tal xeito que a publicación que estamos a presentar non é outra cousa que unha reedición da esgotada e descatalogada primeira edición.

Non podemos menos de subliñar a continuidade cultural dun concello que, despois de 43 anos, reedita unha obra na honra dun dos seus fillos máis ilustres. Estimamos que esta continuidade cultural contou sempre co estímulo da natureza da propia obra de Taboada Chivite que, como bo discípulo das angueiras da xeración Nós e, en concreto, dos mestres Risco e Cuevillas, tivo como referencia a cultura popular, a cultura da pobo.

Cando o traballo intelectual está enraizado nas crenzas populares ten asegurada a pervivencia que proporcionan as culturas tradicionais, localizadas nun lugar e nun

momento histórico e que serven acotío de compás orientador. Esta é unha das virtudes da obra de Taboada Chivite. E por isto mesmo paga a pena reeditar e colaborar na divulgación deste discurso do autor de Verín.

REAL ACADEMIA GALEGA

**O CULTO DAS PEDRAS
NO NOROESTE PENINSUAR**

DISCURSO

lido

en recepción pública de

XESUS TABOADA CHIVITE

e resposta polo Académico Numerario

XAQUIN LORENZO FERNANDEZ

20 de novembro de 1965

O XILTO DAS POMBAS
70 ANIVERSARIO

DISCURSO

DE S. EX. O SR. DR. JOAQUIM

DE ALMEIDA

N.º de Registro: PO 73/65

Tip. FARO DE VIGO

Depósito Legal: VG 75-1965

REAL ACADEMIA GALEGA

**O CULTO DAS PEDRAS
NO NOROESTE PENINSUAR**

DISCURSO

lido

en recepción pública de

XESUS TABOADA CHIVITE

e resposta polo Académico Numerario

XAQUIN LORENZO FERNANDEZ

*Editado a expensas
do Concello de Verín*

Discurso
de
XESUS TABOADA CHIVITE

1998

THE UNIVERSITY OF CHICAGO

SEÑORES ACADEMICOS:

Coido que neste caso, a gratitude non pode espresarse en fórmula protocolaria, obrigada e tópica, senón abertamente afervoadada, polo moito que a ilustre Corporación que me acolle hoxe no seu seio, tivo que valorar meus azos de cultura galega por enriba dos froitos abranguidos.

Eu son, sómente, un xograr de Galiza, dito no mesmo senso homildoso con que San Francisco de Asís chamaba a seus frades **xogrades de Deus**.

Dende meu fisterre tamagán traballei, decote, en verdade con afouteza, mais tamén coa miseria da miña soedade, que é tanto como decir, da miña catividade.

Si é certo o do Arcipreste, elo poderá disculparvos de me achegar a vosa esgrevia beira:

Puede pequena cossa e de poca valya
faser mucho provecho e dar grand 'mejoría.

Que a miña laboura é pequena, cónstame; o proveito dela, dubído.

Traguédesme, endemáis, a ocupar a cadeira de Vicente Risco, meu insine mestre na Etnoloxía, e mestre de min e de moitos en plurales saberes: Honra inestimable, pro tamén desaquedanza anguriosa. Porque Risco foi figura senlleira, orixinal e xebre, con rol preponderante no desenrolo galego contemporán, e sin posíbele sustitución. Il axexou con abelencia en tódolos campos inteleituás onde poidera tirar proveito prá investigación da Terra.

Véxoo, xa coa saudade de tantas irreparabres ausencias, cando eu mozo fun garimosamente recibido nas tertulias da súa casa ourensá, e principiei, endebén, a aberxer seu maxisterio ledó, exercido con luzadas escintilantes en calquer eido da cultura galega.

Pois Risco esculcou con sobranceira ollada na historia, no arte, na filosofía, na metodoloxía e na teoría política; foi novelista, poeta, ensaísta e arqueólogo; e por riba de todo —o meu ver— pescudou amorosamente e con sabencia impar no ámeto da Etnografía. Eiquí é onde eu quero sulñar o seu traxeito.

Decátome de que é cedo pra calisquer valoración crítica, apenas acougado en Deus seu esprito inqueda, pro non é moito adiviñar arestora o valor transcendente, fundamental, do seu labor etnográfico que alumeará a cotío como unha flama lúcida ós investigadores vindeiros.

Ninguén ousará desloulvar a colleita dos Precursores no campo folklórico, nin os anceios da Sociedade do Folklore Galego que, baixo a presidencia de doña Emilia Pardo Bazán, emprincipiou, o primeiro de febreiro de 1884, unha tarefa chea de arelantes degoiros.

Pro o gran mérito de Risco é aquela súa tendencia a *picarai*, *accote*, no feito folklórico o misterio das súas orixes; a desvelar no aparentemente trivial o fondo primixenio; a interpretar o simbolismo do costume e mergullarse no esoterismo da tradición pra zugar do dato o mito; do testimonio o berce; do documento o motivo. A cousa xa se intentara enantes, mais il realizouna con criterio obxetivo e método eixemprar.

O folklore non foi nil, nin desabafo garimoso nin argumentación comprometida a favor de teorías étnicas, senón cencia regulada, acendrada no coñecimento posible —dentro da limitación provincial— dos grandes mitólogos e etnógrafos europeos.

De traballar en meio máis doado tería a sona dun Mannhardt, dun Saintyves, dun Schebesta ou dun Koppers.

As Revistas galegas e portuguesas, os Congresos Etnográficos e, principalmente, a **Revista de Dialectología y Tradiciones Populares** recadaron investigacións súas de categoría invulgar.

Il escudrumou na natureza mítica do lume, dos tesouros, do lobishome, do demo, das espirás e laberintos, de moitos ritos e prácticas cristiás, como a festa do 3 de maio en Laza, e aínda escribiu un ensaio de mitos degradados de senso heroico, cando o fondo arcaico, que latexa no home, cegado un vieiro polo cristianismo, tanguou por outro a capacidade mitopoiética.

Ateibou con sabencia no Entroido e súas fontaiñas lonxanas; na predestinación, adquisición e transmisión de poderes supranormás; no mal de ollo; nas supersticiós da Santa Compañía e premoniciós de morte; nas crénzas do fin do mundo e nas tradicións referentes a animás. Espreitou na etnografía das bisbarras de Ourense, Castro Caldelas, Calvos de Randín e Melide e, aporcima, apurou nunha obra prácticamente póstuma —o resumo de **Cultura Espiritual da Historia de Galiza** que principiou a saír en Bós Aires— o miolo e celme das súas pescudas folklóricas.

Abonda a siñificación de Risco nistes estudos pra axeitalo entre os mestres de tódolos tempos. Non habería engarro en sobrancear outros perfís.

Eu rindo eiqúí homaxe a súa xenial individualidade e souril maxisterio.

O CULTO DAS PEDRAS NO NOROESTE PENINSUAR

Non ha de se entender en senso estricto a verba **culto** que eiquí se emprega. Penso que ningunha entidade cósmica foi nunca adourada máis que nun carís relativo que remata na imaxe que ela representa.

Nin a lúa, nin o sol, nin as augas, nin os árbores tiveron outro culto que o que se lle presta como asento da divindade. Ten razón Mircea Eliade (1) cando referíndose ó asunto di que "une pierre sera sacrée du fait que sa forme accuse une participation à un symbole déterminé, ou encore parce qu'elle constitue une hiérophanie, possède du **mana**, commémore un acte mythique, etc."

Soio será obxeto de adouración —resumindo— na medida en que se relaciona cun feito transcendente que lle enxerta sagralidade. Constituirá, entón, unha sinal, un testimonio, unha manifestación, pro non unha verdadeira divindade (2).

A pedra, si non tén, como a lúa, unha renovación cíclica con avalimento paradigmático pró home primitivo ou como os árbores un proceso de rexeneración periódica, de ritmo e restauración, amosa na súa invariabilidade unha cualidade extrahumá.

Polo gallo de ser tal coal é, por ter sido obxeto dunha epifanía relixiosa que a santificou, pola súa orixe celeste, como as **ceraunias**, ou polo seu grandor, feito espectacular, senlleiro ou estrano, etc., a pedra adquire aruxamento sagro.

A súa plurivalencia cultural acoroume un pouco ó tencionar iste traballo, xa que en moi desavariados campos xurden manifestacións relixiosas avencelladas ás pedras e todas teñen súa valoración a por da economía do sagrado, embora de moi destoada categoría pra unha doada ordeación sistemática.

(1) "Le Mythe de l'éternel Retour", Gallimard, Collection **Les Essais**, Poitiers, 1961, p. 17.

(2) Moito enantes albiscou ista verdade. Vereá de Aguiar: "Impropiamente se dice que los celtas tenían por divinidad a los lagos, a los ríos, a las fuentes, a las piedras y a los árboles. Los lagos, las fuentes, etc., serían los instrumentos de sus erróneos misterios y vanas ceremonias". (**Historia de Galicia**, Ferrol, 1838, p. 133). Prá relixión romana tamén se supuxo o mesmo. "Non existen nin cosmogonía, nin teogonía, nin mitoloxía latina ou romá. Os deuses e as deusas son máis ben forzas divinas que divindades verdaderas". (J. Toutain in Daremberg et Sanglio: "Dictionnaire des Antiquités grecques et romanes". París, 1873-1929, artigo **Religio**).

Os grupos en que hei de integrar a morfoloxía litolátrica coído que adoececerán de fornecer unha crasificación filosóficamente febre. A documentación histórico-relixiosa é tan estesa que empesce pola súa mesma prolixidade e decote teño de me contentar coa súa imbricación nunha das formas de sagralidade, anque polas tanxencias, simbiosis, conexiós e confusiós de niveles entesan a se misturar unhas coas outras.

O simbolismo é sempre máis complexo do que se pode dar por sinxelo imperativo metodolóxico.

Secuencia histórica

O culto das pedras aparez aficadamente documentado dende a prehistoria. As insculturas rupestres, que seguiron grabándose na época dos castros (serpes de Troña, guerreiro de Penafiel, cena de caza de Sanfins, esvástica do Miño no Trega...), teñen, sen dúbida, relación coas crénzas litolátricas (3).

O feito de que os sinos —según Wernert (4)— estean representados nas peneas, acha súa espricación no culto que os primitivos outorgaban ás pedras.

Que os menhires ó tiveron tamén está demostrado a cotío, como ó tiveron os amilladoiros, as pedras de termo, as *ceraunias*, os altares de sacrificio consante ha de se ver ó estudalas separadamente.

E isto xurde nos máis afastados pobos, como si a raizame estivera moi fonda e lonxana (5).

Non é posíbel faguer delo nin xiquera unha levián relación textual que nos levaría fora dos límites deste traballo. Por vía de exemplo van en nota reiteradas alusiós bíblicas que amosan por unha parte a afcada loita dunha minoría seleita contra os arredamentos do pobo cara unha verdadeira litolatría, e pola outra as veces que as pedras son obxeto de devoción como instrumentos hierofánicos (6), pro cinguíndonos a un are xeográfico de influencia nas atuais manifestaciós etnográficas galegas, a documentación proba dabondo a secuencia cultural de moitas pedras.

Istas crénzas enfiáanse deica hoxe cáseque sin solución de continuidade, inda que trocaran, como é xusto, a súa prístina teoría relixiosa. Non hai dúbida que adoito as prácticas arcaicas latexan no ideario popular contemporán.

Poderá se lle apoñer un trabucamento do sinifiado primixenio mais remaesce o seu abstracto concepto de sagralidade e iso basta. Non se pode desbotar que as tradi-ciós, como se ten dito, son fósiles ó ár que sufriron toda sorte de rañaduras.

Compre adiantar, nembargantes, que a veneración aitual das pedras non é todo herdanza anterga: na maxinación popular hai un fondo teimoso de superstición inesgotable; de vivencias, conceptos e predisposiciós míticas abondosas, pro aituando a cotío sobor dun estrato que rebule na memoria colectiva.

O culto megalítico ós mortos seguiu latexando na peninsua i é sabido que no Bronce e no Ferro respetaron e aproveitaron as sepulturas anteriores. Documentos cristiáns do medievo falan contra o costume pagán "de dormir sobre los túmulos

(3) F. López Cuevillas: "La civilización céltica en Galicia". Santiago de Compostela, 1953, p. 419 e ss.

(4) Paul Wernert: "Representaciones de antepasados". Antrop. Porto, 1934.

(5) Na China e no Xapón —sirvan como testimonio de terras afastadas— hai probas de veneración lítica. (Mathias Eder: "La religión de los chinos". B. A. C. III, Madrid, 1960, p. 298, e Franz Kóichi Numazarra: "Las religiones del Japón". Id., p. 364 e ss.

(6) Génesis, XXVIII, II-3; 16-18-19-22; XXXI, 45, 46, 47, 48, 51, 52; XXXV, 14; Levítico, XXVI, I; Números XXXIII, 52; Deuteronomio, XXVIII, 36, 64; Josué, XXIV, 26, 27; Reyes, I, VII, 12; III, XII, 28, etc....

de los sepulcros megalíticos (medorras)" (7), e os textos galegos mencionan a miúdo a **petra de cruce**, alusión crara ó menhir cristiaizado en contraposición ás **petras scriptas**, referidas a miliarios románs (8).

O traballo de Xesús Ferro (9), con tan comprida achega de datos, demonstra o gran número de mámoas que serviron de pedras de termo, e o autor pensa con tino sinon sería polo respecto que sempre inspiraron os mortos.

Fenómenos imitantes diste aturamento cultural coñécense a oito. Lembraremos o menhir de Kermuz na Armórica que leva esculpidas as imaxes de Mercurio, Hércules, Marte, Sucellos e Nautosuelta (10), como de xionllos eran saudadas e unxidas de aceite certas pedras das encrucilladas no mundo román (11).

A etioloxía relixiosa dos riscos antigos ou modernos que se mencionan nos Apeos e súa veneración hastra hoxe apoian a devandita aboenza.

A primeira ementa literaria de reverencia ás pedras no ámeto de influxo galego, como asentos de teofanía, vén de Strábon, recollida de Artemídeos, que visitou Hespaña arredor do ano 100 enantes X. C.

Falando do **Mons Sacer** di que "non hai alí ningún templo de Heracles, como falsamente afirmou Ephoros, nin ningún altar adicado a il nin a outros deuses, senón pedras espalladas eiqú e alí en fatos de tres ou catro, as que, asegún un antigo costume, son voltas do revés por quenes visitan o lugar, e despois de lle ofrecer unha libación, dispostas no seu xeito primitivo. E non está ademitido faguer sacrificios, nin aínda ficar alí pola noita, pois aseguran que os deuses, naquelas horas, visitan o lugar" (12).

As prácticas siguen xurdias na Alta Edade Media. Os cánones LXXI-LXXIV do Concilio de Braga prohiben a veneración das pedras (13). O texto do canon XXII do I ou II concilio bracarense, según Murguía (14), di que "si en la parroquia de algún presbítero los fieles encendiesen teas o dieran culto a los árboles, fuentes o peñascos y el presbítero no tratase de arrancar esta costumbre, tenga entendido que comete sacrilegio el que lo ejecuta y el que exhorta a ello".

Pouca eficacia atinguían istes anatemas. San Martiño Dumiense teima no mesmo: "Nam ad petras et arbores ad fontes e per trivía cereolum incendere" (15), como insisten os Concilios XII e XVI de Toledo sen acadaren convelir o costume pagán. O primeiro canon da XVI asuada conciliar toledá enxeita ós "cultores idolorum, veneratores lapidum" (16), chegando hastra o séc. IX as reiteradas anatemizaciós.

O culto estaba moi espallado por Europa. J. Toutain (17) aporta testimonios

(7) Prof. Dominik Josef Wölfel: "Las religiones de la Europa preindogermánica", B. A. C., I, Madrid, 1960, p. 235.

(8) Castelao: "As cruces de pedra na Galiza", Ed. NOS, Buenos Aires, 1949, p. 73 e ss.

(9) Jesús Ferro Couselo: "Los petroglifos de término y las insculturas rupestres de Galicia", Orense, 1952, p. 29.

(10) F. López Cuevillas e F. Bouza Bréy: "Os oestrimnos, os saefes e a ofiolatría en Galiza", Arq. do Sem de Estudos Galegos, II, Sant-Iago, MCMXXIX, p. 124.

(11) Teofastro: "Caractères", 16.

(12) Strábon, III, 1,4.

(13) M. Villanúnc: "Summa conciliorum Hispaniae", p. 307. Cit. por J. M. Blázquez in "Religionés primitivas de Hispania", Biblioteca de la Escuela Española de Historia y Arqueología en Roma, 1962, p. 39.

(14) "Historia de Galicia", I, Coruña, MCM, p. 642. Nota.

(15) **De correctione rusticorum** in P. Flórez: "España Sagrada", XV, p. 433.

(16) F. A. H., T. IX, pp. 348-365.

(17) "Cultés", III, 357 e ss.

dabondo referidos á Galia. Os Concilios franceses (Arlés, 452; Tours, 567), os decretos de Carlomagno e a Epistola III ós sardos de Gregorio Magno testemuñan a inquedenza da Eirexa pra desarraizar da concencia das xentes o culto aínda vivo que rendían ás pedras (18).

Contra íl non poideron en Galiza nin Concilios, nin homilias, nin disposicións penitenciais, nin excomuniós, chantando, ó cabo, cruces por riba delas pra cristaizar un culto que chegou deica hoxe avencellado á relixión trunfadora.

Pra decatarse da comprida extensión das supervivencias litolóxicas onde se fixo un estudo demorado do folklore, basta revisar a documentación francesa que recadaron Saintyves e Sebillot (19).

Na Galiza, sen contar aínda con un **Corpus** folklórico —de dramática urxencia polo arroutado gregarismo que nos abafa— hai tamén probas arreo da mesma continuidade cultural que non afogou nin a rexa revolución cristá nin o ríspido racionalismo moderno.

Morfoloxía cultural das pedras

Xa queda dita a dificultade dunha crasificación axeitada, pola polivalencia relixiosa que rexistra o culto aitual das pedras. Nembargantes, os grupos seguintes porán un pouco de orde nas misturadas tradicións litolóxicas galegas:

a) **Penas insculturadas.**

Non intresa o noso obxeto trager eiquí un resumo das abondosas monografías en col das insculturas e os intentos da súa fixación cronolóxica. Bástanos con acreditar a conxuntura dun **Altere** e dun **Jüngere Gruppe** e a certidume da grabura de insculturas na Edade do Ferro, con reverencia ás penedras nas que os riscos se atopan marcados. Logo, a etioloxía relixiosa aitual, tan estesa e semellante, aboga pola súa anterga sagralidade.

Déchelette (20) afirmallo sen dúbida: "Au culte des pierres se rattachent les empreints légendaires (pas de saint Martin, pas de la Vierge, etc.)". Houbo de certo, troco de sinifado, perdido seu senso inicial. Da chamada época de **vida** pasaron á época de **morte**, como prós laberintos formulou Kerenyi (21), mais pervivió a súa espresión relixiosa. Nelo pensaba o crego de Godos, perto de Caldelas, cando fixo esnaquizar o penedo con inscrición, porque daba lugar a supersticiós entre seus feligreses.

A interpretación sagra das insculturas, como señas dunha aparición milagreira, revora, pois, a súa primixenia abolencia.

As insculturas de ferradura do **Coto das Ferraduras** (Cortegada do Miño, Ourense) son as da burriña que levaba a Virxe e o seu fillo fuxindo de Belén, i o mesmo se pensa das do Rosal e Castro de Laza (Verín), Alais e Pozo do Inferno (Castro Caldelas), Rebordao (Bragança), Travança (Vinhaes), etc.

En Castro Caldelas a **Pena da Ferradura** ten unhas insculturas que deixou a burriña que levaba a Virxe cando venceu ó demo, xinete dun cabalo preto, nunha aposta a quen choutara con máis aguza dende a eirexa de Cimadevila ó monte Sobredo (22).

(18) Castelao: Op. cit., p. 71.

(19) P. Saintyves: "Corpus du Folklore préhistorique en France et dans les colonies françaises", T. 1.º e II, París, 1934; III, París, 1936; Paul Sebillot: "Le Folklore en France", París, 1.º, 1904, Vol. II, París, 1905, III-IV, París, 1907 Id.; "El Paganismo contemporáneo en los pueblos celto-latinos", Daniel Jorro Editor, Madrid, 1914.

(20) Joseph Déchelette: "Manuel d'archéologie préhistorique, celtique et gallo-romaine", I, París, 1924, p. 378.

(21) Cit. por Ramón Sobrino Lorenzo-Ruza: "Petroglifos e laberintos", Rev. de Guimarães, LXI, 3-4, p. 387.

(22) Inf. do escolante de Castro Caldelas (Ourense).

Doutras sinálase que son as do cabalo de Sant-Iago: asín as de Santa María de Couso (A Estrada); Vilamartín de Valdeorras; **Penedo das Ferraduras** de Vences (Verín), cando veu o Apóstol a nos axudar contra dos franceses; Abedes (Verín), onde din que de cada pulo alancaba o cabalo dous kilómetros, estando as outras pegadas en Tamaguelos e logo en Feces de Abaixo; as do castro de San Millán, San Cristóbal de Medeiros e Roncal (Coaledro), Monte Rechiñal de Melide... (23).

En Santiago de Requeixo (Chantada) hai unha inscultura de ferradura e créese que é a do burro onde os frades de Oseira levaban roubada a Virxe do Faro que meteu a pata entre dúas penedas e nona poido sacar. Alí quedou a sinal que teñen en gran devoción.

Noutros sitios coidan que as insculturas de ferradura son as da burriña que levaba Cristo, fuxindo dos xudeus, pra descamiñalos.

Curiosa é a lenda do castro, chamado Castelo, en Vilamartín de Valdeorras. No cumé hai tres penedas de seixo branco. As penedas eran tres princesas roubadas polos mouros do castro, ás que acorreu a salvar San Roldán (influenza, de certo, do Pseudo Turpín), obrigando a dar un brinco ó cabalo, que deixou as pegadas nunha pena roxa.

Tamén na lagoa do Carregal amóstrase nun rochedo a patada do cabalo de Roldán, dada cando o héroe francés, ó solpór, pregou unha hora de día pra derubar ós enemigos.

As ferraduras do cabalo de Roldán aparecen noutras partes, como na **Cidá** de Santa Uxía de Riveira, en San Victorio, parroquia de Cambas (A Cruña) e nalgús sitios máis.

En Rianxo chámanlle ás **plantae pedum**, **Pasadiñas de Noso Señor** ou da **Nosa Señora**; o mesmo en Santa Lucía (Lalín) e nos penedos por riba do lago de Maside; nun rochedo de Aguiar de Sousa (Paredes, Portugal), a pegada é un salto que Nosa Señora dera pra atravesar o río Sousa, polo que se erixiu unha capela baixo a advocación de **Nosa Señora do Salto**.

A etioloxía é moi desavariada: as chaves de San Pedro, en Laza (Verín); dun frade que misaba a cabalo, no Penedo da Horta (Vences, Verín); de San Xurxo, en Vizela (Portugal); de San Gonzalo, na rexión miñota; de Santa Isabel de Portugal, pelengrina a Sant-Iago, en Barcelos (íd.) (24); de Hércules, Moisés, San Martiño, San Hilario, Gargantúa (25) e hastra do cabalo do demo na fraga do Silvio (Portugal).

Ás veces, os sinos son sinxelo testimonio dunha hierofanía, como na lenda encol da **Penediña de Nosa Señora**, no Rosal (Verín): alí apareceu a Virxe e manifestou seus anxeios de que o crego plantase unhas oliveiras. O crego non creu o que lle dixeran e a Virxe testimoniou súa presenza, deixando marcadas unhas ferraduras, un coitelo e outras figuras.

En Santa Mariña de Augas Santas (Ourense), a 500 metros do Santuario, hai unha pedra redonda e nela unhas ferraduras, dúas **plantae pedum**, unha cadea e unha argola, e contan foi onde ficou ceibe un cativo dos mouros ó comendarse á Santa (26).

No Santuario de Nosa Señora da Barca téñense por sobrenaturás as figuras que fai o mar nas penedas próximas á capela e din que as cunchas que deixa o

(23) Vid. interesante información en Fermín Bouza Brey: "El grabado prehistórico de **O Coto das Ferraduras** en Cortegada de Miño (Orense)", B. C. M. Orense, XI, n.º 239, p. 374 e ss.

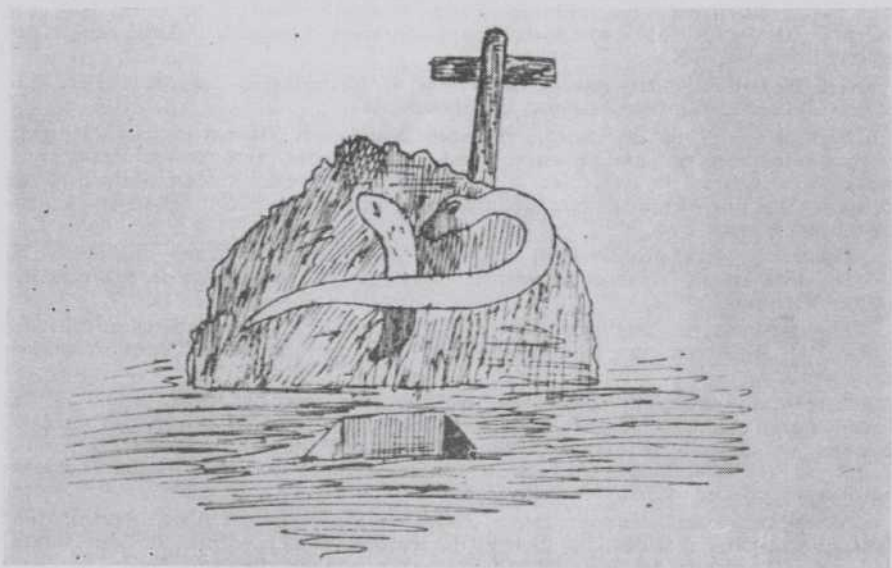
(24) J. Monteiro Aguiar e J. R. dos Santos Junior: "O menhir de Luzim", Lisboa, 1940.

(25) Leite de Vasconcellos: "Religiões da Lusitania", I, Lisboa, p. 378 e ss.

(26) Inf. de don Anxel Vázquez, Párroco de Sta. Mariña de Augas Santas.

mar ó subir e baixar fan sinos relixiosos, como a Cruz de San Andrés, a de Santo Toribio, Caravaca, cálices, patenas, letras do Ave María; e hai referenzas literarias de que cando foi a guerra de Hespaña e Francia apareceu unha figura de león, e no Corpus de 1715 as cunchas formaron un navío con vela latina, oito cañós por banda e outros sinos (27).

Intresantes por enleiarse cun posíbele culto ofiliátrico (28) son as tradicións sobor da Pedra de Gundamil e Salto do Cabalo.

Pedra da Serpente de Gundamil (Corme, A Cruña)

Din, referente da primeira, que San Adrián, que por alí predicaba, soupo dunha invasión de serpes na bisbarra, e deu forte co pé no chao, ficando enfeitizadas embaixo o penedo (29).

Das insculturas do Salto do Cabalo (Vilardebós), contan que un rapaz tiña amizade cunha serpe que viña a carón dil con soio asubiarlle. Foi o cativo a servir ó Rei e tocoulle pra cabaleiría.

Voltou un día ó lugar, montado no seu cabalo e asubioulle á serpe, pro o animal, asustado ó vela, deu un pincho e deixou as ferraduras no penedo.

Pra decatarse da estensión das crénzas avencelladas ás insculturas, pènsese na abastada documentación europea e, asemade, nas tradicións de terras tan arredadas, como a Illa de Ceylán, onde un rochedo leva o nome de Pico de Adán, porque ten un oco que os musulmáns coidan ser unha pegada de Adán e os brahmanistas de Siva.

(27) Vicente Risco: "Etnografía. Cultura espiritual" in *Historia de Galiza*, Vol. I, Buenos Aires, Editorial Nos, 1962, p. 389.

(28) F. López Cuevillas e Fermín Bouza Brey: *Op. cit.*, p. 180.

(29) Eladio Rodríguez: "Diccionario Enciclopédico gallego-castellano", I, Vigo, 1958, p. 133.

Tamén a crénza taumatósica referente a covañas ou corgos naturás ten doada espricadeira por contaminación coas insculturas.

O nome mesmo de **Pedras ou Penas de Xigantes, Xentiles, Mouros, Donas...** que levan algunhas acreditan a súa vella veneración: "Cando hai un cambio fondo na conciencia do pobo, como acontece nos troques de relixión —dice Risco (30)—, crébase a relación co pasado: faise un corte, unha escisión entre o onte e o hoxe, e os nosos antepasados doutras creencias xa non son nosos antepasados, xa non teñen que ver connosco".

Quer decirse que ficou na memoria da xente un respecto a aquilo que pertence a un mundo que non é o noso, a un mundo de seres míticos, con forzas máxicas e vida soterraña e sobrenatural.

b) Pedras funerarias (amilladoiros, mámoas, menhires e pedras de termo).

A veneración dos espíritos dos antepasados está doadamente acreditada na relixión megalítica. Denantes, se cadra, é aventurado supoñela. Comparando os signos das pedras de Mas-d-Azil cos callaus que pintaban os indios dakotas de América do Norte e adouraban como abós, cos coios de simbolismo relixioso nas Novas Hébridas e cos **churingas** australianos, pensouse en máis recuado culto (31), pro o certo é que ista veneración vóltase no megalítico en **estricta exigencia**, asegún Dominik Josef Wölfel (32).

Os **galla**, rebora o mesmo autor, "practican el culto megalítico a los antepasados en todas sus formas. Los montones de piedra a los que cada uno de los que pasan añade una, así como las serpientes, son pruebas elocuentes de nuestra afirmación" (33).

En Micenas está representado un montón de callaus (34), e nun selo do Mi-noico Medio vense dúas cabras coas patas enriba dunha morea de pedras.

Os amilladoiros en honra de Mercurio que lembra aquíl versículo dos Proverbios (35): "Sicut qui mittit lapidem in acervum Mercurii..." e que perduran na Galiza de San Martiño de Braga no seu senso pagán (**Mercurio ... homines cupidi quasi deo lucri, in quadriuis transeuntes jactatis lapidibus, acervos petrarum pro sacrificio redderent** (36) son cecais os **congesta petrinea** e **petrarum congeries** que mencioa a documentación da Alta Edade Media e que sonan aínda, co nome de **rocheiros**, no século XVI, como supón Ferro Couselo (37). O aspecto funerario evidénciase nas moreas que se acugulaban ó pé das colunas que na Grecia consagrábanse a Hermes, conductor dos homes cando vivos e das almas cando mortos (38).

Os camiños, en tempos precristiáns, estaban ourelados de pedras coas que acu-

(30) Op. cit., p. 322.

(31) Moritz Hoernes: "Prehistoria", I, p. 25 e ss.; Friedrich Behn: "Cultura de la Prehistoria", México, 1961, p. 54; Hugo Obermaier: "El hombre fósil". Segunda edición, Madrid, 1925, p. 369; Paul Wernert: "Representaciones de antepasados", Porto, 1934, p. 171, etc.

(32) Op. cit., p. 580. Vid tamén pp. 378, 463, 557.

(33) Id., p. 562. Abondosa documentación sobre do carácter funerario dos amilladoiros en id., p. 311 e ss.

(34) Evans: "Tree and Pillar Cult.", p. 117.

(35) XXVI, 8; Disto mesmo fala Leite de Vasconcellos, op. cit. II, 205 e ss., III, 566 e 567, nota 2.

(36) P. Flórez: Op. cit., XV, p. 427.

(37) Op. cit., p. 35.

(38) H. Steuding: "Mitología griega y romana", Editorial Labor, Quinta Edición, Madrid, 1942, p. 83.

billaban ós mortos (39) e aínda en Irlanda o cortexo fúnebre ergue un pequeno moimento acurutando pedras enriba da cova (40).

Nos amilladoiros galegos pódese albiscar a mesma orixe funeraria. Castelao (41), como denantes Cabal (42), afirma que os coios dos amilladoiros son almas redimidas do **purgatorio frío**, que non poideron cumprir súa promesa. É por iso que en Asturias non se lles dá ás pedras co pé, porque son purgatorio das almas. E en Guitiriz (Lugo) si se removen as pedras o día de Difuntos acaescen graves desgrazas, polo que ise día non se traballa a terra (43).

Parella é a crénza que existe en L'ien-choww, provincia de Kirang-si, de que si un home bate co pé nunha pedra e logo cae doente, seus familiares van cabo dela con ofrendas pra apracentar o espírito que alí moraba (44).

Non é outra, pois, a orixe dos amilladoiros que ourelan os camiños dos nosos santuarios, como San Andrés de Teixido, Monte de San Marcos (**Mons Gaudi**), **Sendón Milladoiro** en Ames, cruceiro da Cruña..., ou dos roteiros que seguían os segadores a Castela, como o da **Cruz de Ferro** de Foncebadón (León) e **Cruz da Portela** (Padornelo, Zamora), aínda que hoxe se faga como cumprimento de bodo e pense Murguía (45), pró de Teixido, que sexa pra que "el día en que las piedras hablen, atestigüen que han cumplido aquella celebrada peregrinación".

Máis vivo mantense outro carís funerario dos amilladoiros: Cabo das cruces que sinalan mortes súpetas, crimes, accidentes ou desgrazas, os camiñantes depositan unha pedra.

O costume tense interpretado como rito pra acougal-a i-alma do morto, desaquedada e nemiga, que pide venganza, si foi morto por outro, e en calquer caso vindica un ciclo vital crebado de sutaque (46). O home que peresce violentamente, afuzaba Platón (47), persegue a quen o matou.

Mircea Eliade (48) coída que a misión da pedra é fixal-a i-alma do morto: empecerlle que vagamundee e fágase perigrosa prá comunidade.

En Pontevedra arrodean cun circo de pedras o sitio onde acaeceu a morte (49), e na bisbarra de Viana do Bolo sinalan cunha cruz o lugar da ocorrencia. Cabo dela áchase unha morea de pedras testimonio dos sufraxios das persoas que por alí pasan. "Tienen la costumbre, principalmente las mujeres, de rezar padrenuestros

(39) S. Müller: "Routes et lieux habités à l'Age de la pierre et à l'Age du Bronze", *Mem. Soc. Royale des antiquités du Nord*, Copenhague 1903, p. 65. Cit. por Castelao, *Op. cit.*, p. 76.

(40) Paul Sebillot: "El Paganismo...", p. 23 e ss.

(41) *Op. cit.*, p. 77.

(42) "La mitología asturiana. Los dioses de la muerte", Madrid, 1925, p. 27 e ss.

(43) Inf. de don Manuel Taboada, Delegado de Ensino Primario en Lugo. Aproveito a ocasión pra lle agradecer a iste meu primo e os Inspectores de Ensino Primario en Ourense, don Constantino Abella e don Sergio Mascareñas a distribución entre os escolantes dos Cuestionarios encol deste tema.

(44) George Black: "Medicina popular". Madrid, *El Progreso Editorial*, 1888, página 6.

(45) *Op. cit.*, Nota, p. 526, T. 1.º.

(46) Mircea Eliade: "Tratado de Historia de las Religiones". *Biblioteca de Cuestiones actuales*, Madrid, 1954, p. 213. Na India, en casos de morte súpeta o morto trócase nun preta (fantasma) que orixina desgrazas. (Constantin Regamey: "Las Religiones de la India", B. A. C., III, Madrid, 1961, p. 162.

(47) *Leyes*, IX.

(48) "Tratado...", p. 212 e ss.

(49) Luís de Hoyos y Sáinz y Nieves de Hoyos y Sancho: "Manual de Folklore", Madrid, 1947, p. 362.

Amilladoiro e Cruz de Ferro, antre Foncebadón e Manjarín (León)

al pasar, por el alma del que murió en el sitio y tantos como rezan son otras tantas piedras que depositan junto a la cruz, y de aquí los montoncillos" (50).

En Laza había, fai ben pouco, o mesmo ó pe da cruz que lembraba ós viaxeiros o lugar onde o famoso bandoleiro **Abril** asesinara a súa noiva, e na Alberguería outro, lembrando o asesinato dun **castellano**.

Tamén en Cuspediños (San Xorxe de Sacos), morreu un home de caída de cabalo. A carón do cruceiro que alí erixiron botaban os viandantes unha pedra e rezaban un padrenuestro (51).

O mesmo se fai entre os bretós armoricáns pra aseosgar a vinganza do morto (52), e no cantón de Annecy-sud, onde as mulleres axoéllanse, santíguanse e rezan a oración dominical e un avemaría, deixando un callau, pois dín está o corpo do pelengrino asesinado (53).

O costume chegou a terras tan afastadas, que no Brasil foi rexistrado por Alceu Maynard Araújo e no Paraguay por Luis Cadogán (54).

As mámoas do neo-eneolítico e comenzos do Bronce inzan en Galiza adoito. O seu carácter funerario non precisa ningunha espricadeira. Xa principiando o XVII, cando o clérigo e Señor do Coto de Recemil, Pedro Vázquez de Orjas o Indiano, acadou licencia pra esbullalas, decátase da súa natureza tumular cando: "denunció, registró y manifestó ... todas las mámoas de gentiles galigrecos" (55).

Murguía supuxo que o costume de botar unha presada de terra asuso do cadaleito, as persoas que asisten a un enterro, vén de outra máis anterga en que se faguía o mesmo sobre da mámoa.

No intre, o que convén sobrancear é o respeito reverencial ó moimento lítico. A pedra funeraria é un elemento de defensa da vida contra a morte.

A i-alma pousa na pedra como na casa do morto, embora teña de insistir no devandito: que o culto non está avencellado á pedra como calidade material, senón ó esprito que nela acouga. Niste senso as prácticas supersticiosas ligadas ás mámoas; as léndas e crénzas que se atopan eiqú i en comprido ámeto europeu, proban unha teimosa veneración.

O tesouro —vello tema mítico, imaxe do sagrado e da inmortalidade—, sobor o que escribiu o seu belísimo discurso académico Alvaro Cunqueiro (56), percúrase nistes moimentos decote, e alámpase a maxinación do pobo con pantásticas ilustracións. Nas declaracións da dita información de apertura de mámoas, fábase dun saco

(50) Nicolás Tenorio: "La aldea gallega. Estudio de Derecho Consuetudinario y Economía popular", Cádiz, 1914, p. 107.

(51) Inf. do ilustre etnógrafo don Antonio Fraguas. As notizas de Laza e Alberguería débemosllas a D. Xulio Carnicero de Laza.

(52) A Le Braz: "La legende de la mort chez les Bretons Armoricaíns", II, París, 1923, p. 1.

(53) Van Gennep, in P. Saintyves: "Corpus... "II, p. 317, 322. No Blanco y Negro, N.º 2.701 do 8 de feb. de 1964, ó relatar o crime que inspirou **Bodas de Sangre** de García Lorca, mencioase unha cruz de ferro, chantada onde caiu asesinado Paco Montes, raptor da noiva e dí que alí deixaban un callau os viandantes.

(54) Alceu Maynard Araújo: "Folklore paulista", São Paulo, 1952, p. III; León Cadogán: "Fragmentos del Folklore guaireño" in "Cuadernos del Instituto Nacional de Investigaciones folklóricas, 3, Buenos Aires, 1962, pp. 98, 99.

(55) A. Martínez Salazar: "Sobre la apertura de mámoas a principios del siglo XVII", Bol. R. A. Gall. N.º 33-34, T. III.

(56) Alvaro Cunqueiro: "Tesouros novos e vellos".—Editorial Galaxia, Vigo, 1964. Niste belido discurso académico —incluso no que é froito da súa baril pantasia —recádase canto de mítico hai no lexendario galego encol dos tesouros.

de ouro con cantidade de peso; na mámoa de San Vicente de Argozón hastra precísase o achádego de un menino de ouro que se le había quebrado el brazo; e un Alonso de Vidueiro declara que "junto a su casa estaba enterrado un tesoro que era un juego de bolos; doce bolos y dos bolas, todo de oro y un juego de argolla y bolas manuales, todo de oro y mucho más tesoro... y que dándole Dios salud, presto habría de abrir la dicha mámoa y sacar el dicho tesoro" (57).

Compre reparar, asemade, pola súa importancia, noutras tradicións que acompañan ás crénzas sobre tesouros nas mámoas. Na mesma información, referida á de Amenido (Lugo), estrémase que tódalas mañás de San Xoán víanse, como sinais de tesouro, un fato de galiñas e pitos e un boi que, botándose a durmir enriba da medoña, levantábase con grandes manchas que soen saír ós que durmen sobre ouro.

A presenza da galiña e pitos no abrente solsticial tén notabre calidade mítica. Outra notiza de Maciñeira (58) refire, asemade, que na mañá de San Xoán sae do interior dunha medoña espesa columna de fume que sinalaba a existencia de tesouros encantados.

O simbolismo máxico xurde a eito nas léndas populares en col das mámoas: Na primeira de Saviñao había unha peneda que partiu ó meio; unha metade levárona, mais a outra voou hastra pousar no río Miño.

Mouras peiteando cabelos aparecen a miudo e sobor da mamoiña de Rebuxós, tamén en Saviñao, conta un informador que viu dous mouros vestidos de baeta roxa que relocían como o cristal (59).

I-é que nas mámoas maxinan moitos que viven xentes estranas o noso mundo de hoxe: un arrieiro de Dozón iba vender viño a unha familia que habitaba nunha das mámoas da Pena de Francia sen que a muller soupera de ónde lle viñan os cartos (60). Referido ás penedas, máis adiante insistiremos nistas crénzas.

Nas sagas alúdese a esta vida soterraña, tan vixente no folklóre galego. Unha obra de O'Faloain di que nas sagas os semideuses, veñen e van, non morren, ascóndense baixo da terra en pazos que chaman síde e sinalan como tales ás mámoas (61).

Na tan mencioada información do XVII hai outro sinificativo dato sobor da pescuda dos tesouros que evidencia seu carácter sagro: "tienen por uso y costumbre el abrir castros y mámoas y echar varas [tres varas de oliveira bieitas]; el dicho J. Varela que tiene un libro por donde adivina a dónde están los tesoros... había muchos tesoros, pero para desenterrarlos, el que fuere hacerlo, debía de ir muy santo", e aínda afínca súa arnaxe máxica...: "se mudaban de una parte a otra" (62).

Pedras santas, chámanlle en Portugal ás mámoas, lembrando súa antiga veneración (63) e a eirexa tívoas que cristiaizar, chantándolle un cruceiro por riba,

(57) A. Martínez Salazar: Op. cit., N.º 33 del 20 de febrero 1910.

(58) "Círculos líticos y túmulos dolménicos de la cuenca superior del Eume". Arquivos do Seminario de Est. Gal., II, p. 202.

(59) F. López Cuevillas; A. Fraguas e Pura Lorenzana: "Mámoas do Saviñao". Arq. do Seminario de E. Galegos, V.-Sant-Iago de Compostela, MCMXXX, páx. 91.

(60) V. Risco: "Historia de Galiza, Etnografía", I, páx. 312-313.

(61) Sean O'Faloain: "The Irish", Londres, 1947, páx. 19. Cit. por Francisco José Velozo: *Oestrymnis (Atlántida-Campo Eliseo)*, páx. 138.

(62) Martínez Salazar: Op. cit., N.º 34.

(63) Horacio Marçal: "A pedra nas suas varias interpretações", Douro-Litoral, 8.ª Serie, VII-VIII, páx. 698.

como no túmulo 34, coñecido por Cristo da Faladora, na terra de Bares (64) e tantos outros de Galiza e terras parellas (65).

No estado actual da investigación prehistórica o carácter funerario do menhir está sobexamente aceptado. Os moimentos megalíticos áchanse sempre relacionados co culto ós aboengos. Como en moitos pobos primitivos, o menhir trócase en morada provisional das almas dos mortos. Na África negra a pedra aparece como soporte dos antepasados.

É costume dos gungana, no tempo de sementar, ofrecer un sacrificio diante un fito de grá ós espíritos dos mortos (66).

Coiste mesmo culto funerario entórgase o simbolismo fálico dos menhires. O falo é símbolo del misterio de la generación (67) i o home megalítico comprendía a procreación como a soia facultade representativa da vida mesma; a pervivencia do espírito enxertábase nunha figura fálica ou esteatopíxica (68), porque o falo é símbolo de eisistencia, forza e afouteza.

Do devandito coidamos ista interpretación máis doada que a que considera o menhir como obxeto icónico cultural, aboengo da representación figurativa.

Na Galiza, de certo, que moitos menhires e cromlechs desapareceron, mais non tan derrexo como supuxo Castelao, asegún pódese ver na esculca bastante aboada de Cuevillas (69).

Non teñen, dende logo, a categoría dos ingleses ou bretós, pro amosan semellanzas tipolóxicas suficientes pra sinalarlle unha sinifianza cultural parella.

As **petras fictas** ou **pedras fixas**, que figuran nos documentos dende o século VIII, son ás veces menhires, anque como pedras de termo se rexistren naquiles.

A denominación devandita de **petra de cruce** afixa a cristiaización dunha pedra cultural: ...*et inde per aliam petram de Cruce, et inde per petras fixas que ab antiquo fuerunt constitute...*, léese nun documento do IX (70). E sexan moitas distas **petras fictas** antigos menhires, como queren uns, ou pedras de termo, asegún outros, pró noso obxecto é igoal, pois uns e outras tiveron sinifianza relixiosa.

Os cruceiros galegos nasceron da cruz chantada por riba de miliarios e menhires pra cristiaizalos e, asemade, o pedrón román (o lech bretón), que pasou ó camiño de Sant-Iago con escadarias, formando o **humilladeiro** ou **cruz dos pelengrins**, cruz á que se engadeu o fuste chantado no pedrón (71).

(64) F. Maciñeira: "Bares, texto revisado y publicado por F. Bouza-Brey", Santiago, MCMXLVII, páx. 55.

(65) Conde de la Vega del Sella: "El dolmen de la capilla de Santa Cruz (Asturias)". Com. Inv. Paleont. y preh. Memoria 22, Madrid, 1929; César Morán: "Excavaciones en los dólmenes de Salamanca", Junta Sup. Exc. y Ant., Memoria 113; Barandiarán: "El mundo en la mente popular vasca", Zarauz, 1960, páx. 177-178, etcétera. O mesmo en Francia: Sébillot: "El paganismo contemporáneo", páx. 382.

(66) Dominik Josef Wölfel: Op. cit., páx. 401 e 556.

(67) Vabroger: "La Gaule celtique", páx. 423.

(68) Luis Monteagudo: "Antropología y etnografía precélticas del NO. hispánico", Rev. Internacional de Sociología, N.º 44, páx. 469.

(69) "La época megalítica en el Noroeste de la Península". Cesaraugusta, 13-14, Zaragoza, 1959.

(70) Antonio C. Floriano: "El expediente diplomático de la Iglesia Mindonien-se", Documento del Instituto de Don Juan del 10 de febrero de 877, Apéndice, in Bol. R. A. de la Historia, T. CLIII, páx. 93.

(71) V. Risco: Historia de Galiza, Etnografía", páx. 731.

Coidando o cruceiro herdanza prehistórica, como queda dito, cecáis sexan de vello aboengo moitas supersticiós a iles entorgadas, como atar o doente de aire de *doncella* ó fuste, agardando pase o primeiro viandante, curar o enganado nunha encrucillada con cruceiro, faguer o bautismo prenatal na ponte que o teña, etc.

O folklore atual demonstra a pervivencia dun culto que non se poido derrubar: Os recintos líticos foron feitos polos mouros como airas pra mallar o pan e nils xogaban ós bolos (72) e pénsese na importancia do tema mítico dos mouros e doutras castes estranas.

Na bisbarra de Caucos da terra de Bergantiños hai un cromlech que chaman *Eira das Meigas*, onde din se xuntan as bruxas a noite de San Xoan e, acomodadas cada unha no seu asentadoiro, dispoñen os danos que teñen de faguer ós humanos.

Con respecto ás estatuas menhires dentro do hourizonte do Noroeste, atopáronse dúas no Concello trasmontano de Moncorvo e outras dúas no Minho. Na Galiza ademáis das dúas discutíbeles de Troitosende e a da Caeira, rexístranse a achada no lugar de Paredes de Abaixo (Paradela, Lugo), hoxe no Museo dista capital, imitante ás trasmontanas (73) e unha das dúas que rexistra Conde-Valvís (74), atopadas enriba da muradela que arrodea a *Pioca da Santa*, en Santa Mariña de Augas Santas (Allariz), á que o P. Sarmiento tomou por un Cristo, e Benoit, en carta a Conde Valvís, considera parella ó *Xoanon* de Ollioules, "mais plus proche de la statue menhir de l'âge du Bronze, qui n'est encore qu'un menhir grossier", e que máis nos parez unha imaxe dun cruceiro, asegún se ve nos arranques dos brazos.

Coistas pedras os romeiros van dende o *Forno da Santa* deica a *Pioca*, onde hai auga permanentemente, e dan tres ou nove voltas arredor do muro da *Pioca da Santa* (75).

O marco, non soio polo seu feitío, que fai lembrar o membro viril (unha pedra fita e dúas testemuñas a cada lado, cobertas de terra), senón, pra algú, pola súa orixe, considérase de abolencia fálica, atributo priápico do deus *Términus* con virtude profiláctica. Deixí que se incruia niste apartado pola relación fálico-funeraria rexamente enleada.

Non sei hastra qué punto valerá arqueolóxicamente o testimonio de Balsa de la Vega (76) cando fala do *terminus con un falo en relieve*, que xurdiu a 7 kilómetros de Sobrado (Curtis), e que tan levanamente supón como amostrador de un barrio o "isla" exclusivo para las meretrices.

En verdade, polo feitío viriliforme do marco asínaselle carácter protector, e a súa castimonia relixiosa está doadamente roborada. Enantes de Roma atópase o *Términus* antre os Sabinos (77); os gregos tiñan lindeiros sagros que chamaban *oroí*, *theoí*, *oroioi* (78). A lei etrusca ameaza con terríbeles punimentos dos deuses contra os que virasen as pedras de termo e xa o cambeo de moxós figura

(72) F. Maciñeira: "Círculos líticos y túmulos dolménicos de la cuenca superior del Eume".—*Arq. Sem. E. Galegos*, II, 1929, páx. 14.

(73) Manuel Vázquez Seijas: "Una curiosa placa ídol o en piedra granítica". *Bol. A. Gallega*, N.º 263, páx. 281-283.

(74) Francisco Conde-Valvís: "La cibdá de Armea". *Bol. Museo Arqueológico de Orense*, VI, páx. 48 e 68 e ss. da *Séparata*.

(75) Idem.—Asegún a información que debemos ó Párroco de Santa Mariña de Augas Santas, don Anxel Vázquez (q. e. p. d.), na procesión da Ascensión os reumáticos levan grandes pedras ó lombo, sin especificar as dúas estatuas menhires.

(76) "Enigma arqueológico". *Bol. R. A. Gallega*, N.º 26, T. IV, 20 maio 1909.

(77) Varrón: *LL*, V, 74.

(78) Platón: "Leis", VIII.

entre os pecados asiriobabilónicos (79). Ovidio fala que ningún ousaba arrimarse a iles, pois o "deus que se sentía tocado polo arado ou o almocafre gurgutaba: **Estáte quedo, iste é meu campo, ehí está o teu**" (80).

Tarquino o Soberbo, querendo erixir un templo a Xúpiter no Capitolio, cambiou estatuas, edificios e pedestás; soio **Términus** se revoltou contra elo e houbo que deixalo alí (81).

Xúpiter foi logo o meirande protector dos lindeiros, cuxa vixilancia estivo a cargo do **magister pagi**, e xa no Imperio é o deus **Términus**, na honra do que se celebran as festas **Terminalia** (82).

Ainda que o refrán galego diga que "Deus ó faguer o mundo non puxo marcos ás terras", a perduranza diste culto está rexistrada literariamente (83), e deica hoxe chegou a caste relixiosa do marco: Pénsase en Galiza que o que arrinca un marco ten de levalo na outra vida, decindo decote sen acougo posíbele: Ónde o pouso?

Crénza igual ou semellante recadou en Asturias (84), refírela Berceo (85) e aparece en Francia (86).

Un dos máis graves aldraxes en Galiza é chamalle a ún: **Cámbea marcos!** Nun lugar da miña terra de Verín, remataban así o abafó: **Hanche bastar sete coartas de terra!**

c) Pedras fertilizantes.

A ritualidade fertilizadora das pedras implica quer a forza fecundante que lle presta o seu devandito aboengo funerario, quer a súa morfoloxía, quer a súa orixe autoxénica (87).

O costume, espallado en esteso ámeto, permaesceu hastra hoxe, descomasí as teimosas **condamnaciones** eclesiásticas. O feito da súa longa persistencia testemuña unha fonda raizame:

En Tespia o culto a Eros simbolizouse nunha gran pedra adourada dende tempos recuados. Considerábaselle como fillo de Hermes, compartidor da fecundidade.

O P. Sarmiento cita un acúbito ó pé da ermida de San Guillermo de Fisterra que era como unha pia ou cama na que cohabitaban marido e muller que por estériles acudían ó santo, e alí, cabo dil, enxendaban (88). O mesmo beneditino fala

(79) *Scrip. rei agrar*, Ed. Lachmann, páx. 351.—Georges Conteanu: "La vida cotidiana en Babilonia y Asiria", Ed. Mateu, Barcelona, 1958, páx. 265.

(80) *Fastos*, II, 677.

(81) J. Humbert: "Mitología griega y romana", Barcelona, 1928, páxs. 94 e 95.

(82) Xesús Ferro Couselo: *Op. cit.* páx. 13 e ss. e suas referenzas. Vid tamén esta bibliografía en José Roger: "Estudio etnológico de la religión itálica primitiva", *Trabajos del Instituto Bernardino de Sahagún*, IV.

(83) *Lapidem colunt informem atque rudem, cui nomen est "Terminus"*, *De falsa religione*, II, 20 cit. por Xesús Ferro, *Op. cit.*, páx. 13.

(84) Constantino Cabal: "Mitología asturiana. Los dioses de la Muerte", páxina 104; *Idem "Diccionario..."* III, 189 e ss. e 198; Aurelio del Llano: "El libro de Caravia", Oviedo, 1919, páx. 175.

(85) "Cambíava los mojonos por ganar erédar —Facie a todas guisas tuerto e falsedat—... Finó el rastrapala de tierra bien cargado, —en sogá de diablos fue luego cativado, —rastrávanlo por tienllas, de cozes bien sovado..." (*Milagros de Nuestra Señora*, I, Espasa-Calpe, S. A., Madrid, 1944, páxs. 68, 69).

(86) Laisnel de la Salle: "Croyances et légendes du Centre de la France. Souvenirs du vieux temps", París, 1875, páx. 120, cit. por Cabal: *Diccionario*, páx. 198.

(87) Mircea Eliade: "Tratado...", páx. 215.

(88) M. Murguía: "Galicia, España, sus monumentos y Arte, su Naturaleza e Historia", Barcelona, 1888, páx. 74 e 75.

doutra pedra semellante que había no Pindo e que, tiña idéntica virtude fecundadora. A tradición conta que seu valor fertilizante estendíase tamén a fornecer noivo, parto ditoso e leite ás mais (89). O lugar, semeado de penedías enormes e feito estrano, envarisce pola súa grandeza cósmica. A lenda dí que alí estivo o Paraíso Terreal.

Na parroquia de Taboadelo (Pontevedra), asegún Murguía, había unha pedra, que chamaban **Cama do Home**, coa mesma potestade de faguer fecundas ás mulleres.

Na laxe que se cita de Carballo, as mulleres que se deitan riba dela pra sañaren dos malos partos, teñen de tomalo luar, práctica máis complexa, contaminada co culto á lua, como xa supuxo Cuevillas (90), e que téñ paralelos na Bretaña francesa, onde se daban voltas arredor dun menhir en noites de lua chea (91).

Alberto Aguilera (92) menciona un baile có mesmo fin, enderredor dunha gran pedra, no Santuario da Virxe da Barca, e noso informador de Lugo, don Manuel Taboada, di o mesmo de tal penedo.

Noutros lugares de Galiza rexístrase a propiedade fertilizante dalgunhas penas: En Baiona (Pontevedra), perto do Rompeolas, hai tres pedras: apónselle á do meio ista virtude (93).

Tamén en Vilar de Enfesta (San Martín, Pontevedra) eisiste un miliario que non poido ser recollido pro Museu da capital pola actitude encarraxada dos veciños, enveredados de tal propiedade. Na mesma provincia fan ó cruceiro que había na ponte do Burgo e pregaban diante il pra teren fillos.

Cecáís avencéllese co mesmo o costume de tocar os sinos da campá de Coiros e dar unha esmola pra obter fillos. A eirexa érguese sobor dun penedo e nalgún próisimo achóuse unha inscrición visigoda (94).

En Portugal a crénza foi acadada galesa. Na bisbarra de Guimarães as mulleres machorras van a carón de certos penedos e din diste xeito:

Venho a esta penha
pra que fillos tenha.
Ou rapaz ou rapariga
que me saia da barriga.

Ás veces tamén usaban de pedras de ara, rito anatemizado nunhas Sinodales de 1697 (95).

Na Capela de Nosa Senhora do Monte (Lisboa), préstase culto ó bispo fabuloso San Gens. Alí érguese unha cadeira de pedra que a lenda di pertenceu ó Santo. Matínase que as mulleres que arelan bó parto teñen de se sentar nela (96).

(89) As mulleres portuguesas que non teñen leite dan tres voltas arredor do penedo chamado **Pedra Leital** e zugan dos mamilós en forma de tetas que ten a pedra. (Leite de Vasconcelos: "Religiões...", I, páx. 92).

(90) "La civilización...", páx. 419.

(91) P. Sebillot: "Traditions et superstitions de la Haute-Bretagne", I, páx. 150.

(92) "Derêcho consuetudinario", Madrid, 1916, páx. 140.

(93) Información de don Gumersindo Salinas, A Guardia, Pontevedra.

(94) E. Carré Aldao: "Geografía General de Galicia. La Coruña", II, páx. 198.

(95) Alberto Vieira Braga: "Curiosidades de Guimarães", *Rev. de Guimarães*, LXXI, 3-4 páx. 313. O mesmo recúsase nas *Constituições Sinodales do Arcebispo de Braga*, de 1639: "...mandamos nenhúa pessoa... usando de pedras de Ara, corporaes... para cōceber ou fazer mover ou parir mulheres... Cit. por Augusto César Pires de Lima: "Estudos Etnográficos, Filológicos e Históricos", Porto 1948, 3.º Volume, páx. 16.

(96) J. Leite de Vasconcelos: "Opúsculos", Lisboa 1938, Vol. VII, *Etnología*, parte II, 651, 652. Vid. tamén referenzas bibliográficas con analogías europeas.

No Baixo-Alentejo, perto do santuario da Nosa Senhora da Coba, no barranco da Horta do Marchicão, hai unha laxe que se chama **Pedra escorregadia**. Por ela vanse esbarar as mulleres grávidas pra seren felices no parto (97), e na Serra de S. Domingos ó pé de Lamego nunha pedra comprida as mulleres estériles deitanse pra seren fecundas (98).

A historia de Alfonso V de Portugal lembra esta pena porque o rei, tristeiro pola infecundidade da súa dona, valéuse como derradeiro recurso de dormir **em sembra com a rainha** riba do penedo devandito. O éisito coronou os anceios do rei, pro debeu considerálo favor divino, pois erixiu unha capela en lembranza do suceso (99).

A facultade fertilizadora das pedras xurde dentro e fora dos pobos de fondo común de crénzas co noso: Na India os recén casados piden fillos ós megalitos, e as mulleres estériles de Salem, no mesmo país, coidan que os aboengos, que teñen poder de fecundalas, moran nos túmulos, polo que deixan ofrendas e esféganse contra a pedra (100).

En Persia faguían pasar ás machorras por baixo dunha pedra sagra nos arredores de Maragha (101).

En Francia, as nenas de Plonarzel, a parexa espida arrelúa a barriga contra aquiles. O mesmo faguíase a fins do século XVIII nas penas de Locronan (Finisterre); e as mulleres que degoraban marido rubían á capela de Brandes e cunha sorte de pedra de termo, chamada de San Nicolás, entre os xoennlos, púñanse diante o altar (102).

Compre, verbo disto, lembrar a **Pena dos Namorados**, na parroquia de Arcos (Pontareas), a onde van os noivos a renovar súas promesas.

A outra do mesmo nome, nos arredores de Pinheiro Novo (Vinhães), acuden os namorados a xurarse amor afuzado. Deseña cada un o risco dunha cruz, segurando que seu amor non se desfaguerá hastra que se afasten os riscos (103).

Pena dos Namorados chámalle tamén a unha pedra monolítica que apareceu na estación luso-romana de Bilhares (Ponte da Barca), cecais con igoal tradición; e **Peneda do Casamento** a unha que mencioa Leite de Vasconcelos (104), á que se lle botan pedras dende certa distancia. Asegún se lle dea coa primeira, segunda, terceira... o matrimonio será dentro dun ano, de dous, de tres, etc.

En Celanova (Ourense), faise unha cousa semellante no lintel da porta da Coutada. Si a pedra fica nil a muller cácase i-o home non vai á guerra.

A cuadro portuguesa:

Tres voltas dei o penedo
para namorar José;
namorei-o em tres días
valeume a mim dar a o pé (105)

refírese á mesma facultade de certas pedras.

(97) Id.: "De terra en terra", Vol. II, Lisboa, 1927, páx. 205.

(98) Idem: "Tradições populares de Portugal", Porto, 1882, páx. 91. Vid. todo o Cap. VI, adicado ás pedras. Agradezco ó esgrevio arqueólogo Mario Cardozo a consulta das referencias de Leite de Vasconcelos.

(99) Virgilio Correa: "Monumentos e esculturas", Lisboa, 1919, páx. 131.

(100) Mircea Eliade: "Tratado...", páx. 215.

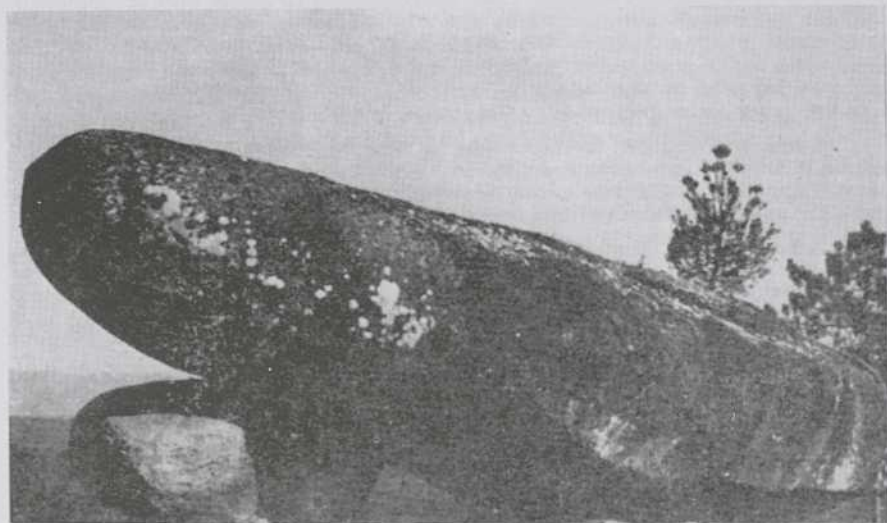
(101) A. Ruffat: "La superstición a través de los tiempos", Barcelona, 1962, páxina 182.

(102) P. Sebillot: "El paganismo...", páxs. 21, 24 e ss., 34 e 132.

(103) Inf. do escelente folklorista, don Laureano Prieto (A Gudíña).

(104) "Religiões da Lusitania", I, páx. 90.

(105) Leite de Vasconcelos: *Rev. Lusitana*, 1902, páx. 306.

Pena dos Namorados (Arcos, Pontareas)

Asemade, polo que se pode enxerguer nos fitos que imos a recadar, o poder fertilizante dalgús penedos abrangue campos moi desavariados: A pedra Mazafacha, no Xalo (Culleredo) reparte e aventa choiva. O Cardenal Hoyo, nas *Memorias*, rexistra un costume aínda hoxe vivente: Nunha peneda cabo da ermida de San Guillermo de Fisterra, "está un altar do por tradición en haviendo falta de agua va esta villa en procesión y dicen allí misa y luego dicen llueve" (106).

No Aloya hai unha capela adicada ó mártir San Xulián, cúa imaxe levan deica a chamada **Pedra da Auga**, si se quer choiva ou deica a **Pedra do Sol** si a auga dana os campos. A **Pedra da Auga** mira cara o mar i-a do **Sol** ó nascente.

Na parroquia de Carballeda (Nogueira de Ramuín, Ourense), levan a imaxe de Santa Xusta dende a súa ermida hastra unha peneda que ten un corgo con auga, o que se considera miragroso (107).

Sen dúbida hai eiquí concomitancias con ritos de maxia imitativa pra provocar a choiva de cáseque universal extensión, que se fan en Nova Guinea, antre os Wahumas do Lago Alberto, no Queensland, en Samoa, Gennargentu, Nova Gales do Sur, Islas Banks e en tantos pobos aituas (108).

Mais a tradición ven de lonxe. No Mons Sacer, atal como queda dito, fala Strábon do costume de daren voltas ás pedras por alí espargalladas e ofreceren

(106) Cit. por F. Esmoris Recamán: "Finisterre.—San Guillermo y su ermita". B. R. A. G. N.º 321-326, páx. 113.—Neat.

(107) F. Bouza-Brey: "Ritos impetratorios da choiva en Galiza. A inmersión dos sacra e os vellos cultos hídricos", Actas do I Congreso de Etnografía e Folklore, I, páxs. 339, 340. Non pode precisarse si tería algo que ver co isto o **Altar do Sol** de Parada de Alperiz (Lalín). Vid. Idem: "Dólmenes con grabados serpentiformes". "A. E. Arq.", N.º 87, páxs. 149, 150.

(108) Juan Roger: Op. cit., páxs. 167, 168; Don:nik Josef Wölfel: Op. cit. páxina 270; Sir James Frazer: "La rama dorada", Fondo de Cultura Económica, México, Buenos Aires, Tercera Edición, páxs. 105 e 108.

libaciós ós deuses que de noite acodian; e aínda hastra fai pouco en que prohibiuno a Eirexa, alí mesmo mozos e nenos reviraban as pedras chamadas **moledros** pra obter choiva (109); e igual en Vila Nova de Foscoa tamén em Portugal, nove rapazas viran unha grosa pedra, rezándolle unha oración a Virxe, na seguridade de que a choiva non tardará en cair. En troques, en Laza, cando ollan o arco das vellas, pra que deixe de chover, voltean dúas pedras (110).

Pénsese, verbo disto, na pedra que se atopaba no monte Latmos, onde ían procesiós en caso de sequía a pregar choiva (111), e na *lapis manalis*, pousada ó par do templo de Marte, que recollían procesionalmente e levaban ó Capitolio, con ritual de craro senso funerario, cando había seca perlongada (112).

A concepción de fertilidade tén, emporiso, noutras penedas un xeito negativo, dualidade virtual de eispresión, decote, observada en calquer entidade mítica: En Teixido unha pedra orixina os ventos que danan a agricultura. Fai uns anos fíxose pública rogativa e chantaron por riba da malfadada peneda unha cruz de ferro pra apracentar seu asaño (113).

Algibe de las tormentas e Odre de los vientos de la fábula chamóuse á crebadura de seixo de San Xoán da Coba, no Ulla, pola súa maléfica virtude.

No tempo das mallas métese por unhas fendas do **Penido na Capelada**, cando hai neboeiro, o trigo das airas (114), como voan as sementeiras a maneira de ave-lairas prás tullas do Pico Sagro (115).

Penas maléficas, como a da **Roda**, en Outeiro do Rei (Lugo), hai moitas que té-mese aproveitadas pra cantería, porque de faguelo, xurdiría alquitrán ou pez fer-vendo que estragaría o país.

Ista podestade ruín das pedras aparez incluso en terras moi arredadas, como en Tarata e en Yangos (Perú), onde hai penedías ás que no tempo das colleitas ou do apareamento do gado sóese regalarlle froles e moedas de prata pra que non fagan mal (116).

d) Pedras adiviñatorias.

Incluimos niste apartado as chamadas penas de embade, de abalo, abaladoiras, baladas, cabalgadas, cabaleiradas, moventes, vacilantes e algún nome máis en galego; **oscilantes** en castelán e **pierres branlantes, pierres tournantes, pierres qui tournent...** en Francia, onde adoito aparecen.

Tántalo quere derivarse do grego = abalar, por considerarse, como se pensa en Alemania, que tales pedras no cumio dos montes eran asento da divinidad.

A opinión máis corrente é consideralas como fenómeno natural (117). Probablemente tén razón Charles des Moulins cando estima que pola súa orixe pertencen

(109) Leite de Vasconcelos in *Rev. Lusitana*, 1903, páx. 273 e Id. 1908, páx. 257; Schulten: *FHA*, VI, 135 e ss.

(110) P. Sebíllo: "El paganismo...", páx. 300. Inf. de Laza, D. Xulio Carnicero.

(111) Usener: *Rhein-Mus*, 50 (1885), 148. Cit. por Dominik Josef Wölfel: *Op. cit.*, páx. 310.

(112) Tertuliano: "Apologeticum", 40; Petronio: "Satiricon", 44; etc.

(113) Federico Maciñeira: "San Andrés de Teixido", La Coruña, 1921, páx. 43.

(114) Idem, páx. 40, Nota.

(115) Eugenio Carré Aldao: *Op. cit.*, II, páx. 1.058, Nota.

(116) Arturo Jiménez Borja: "Imagen del mundo aborígen", in *Antología ibérica y americana del folklore*, por Félix Coluccio, Buenos Aires, 1953, páx. 251.

(117) Aréisse de Caumont: "Cours d'antiquités monumentales", I, Ere celti-que, páx. 71; Déchelette: *Op. cit.*, I, páx. 337 e nota; etc.

á xeoloxía e polo seu uso á arqueoloxía (118), pois o emprego con fins adiviñatorios está arreo documentado. Nas tradicións célticas a pedra Fail útzase nas orda-lías: o acusado que se rube a elaponse branco si é inocente; cando se senta enriba quen é dino de ser rei, canta (119).

As probas adiviñatorias que se faguían na pedra dos reis de Irlanda, onde o monarca sen armas e cunha variña branca na mau daba voltas e escoitaba a lectura das leis polo file (= poeta), tiña pleo caraiter de proba xudiciaria (120).

En Galiza é raro que haxa pedra de embade que non teña súa lenda e cáseque sempre acusan unha crénza adiviñatoria. Menéndez Pelayo (121), pra poia-ista función, recorda o texto de Strábon que declara ós galegos insines nista arte. O mesmo caraiter podería tór a sorte que os galegos botaron con dados pra ele-xiren xefe na guerra contra os mouros (122).

A maor parte serviron, e algunhas aínda agora serven, pra responderen afirmati-va ou negativamente ás pescudas que lle fai o consultante. O abalar constitúe resposta satisfactoria.

A Pedra de Nosa Señora da Barca (Muxía, A Cruña)

(118) "Dissertation sur deux rocs branlants du Nontronais", Bordeaux, 1849, cit. por Murguía: "Historia...", 1.º, páxs. 598 e ss.

(119) George Dumézil: "Jupiter, Mars, Quirinus", Paris, 1941, pág. 228, cit. por Mircea Eliade: "Tratado...", A función adiviñatoria aparece dabondo en Francia (P. Sebillot: "El paganismo"..., páxs. 98, 382, 386), como en Asturias (Bernardo Acevedo: "Boal y su concejo", Habana 1921, pág. 62; Fernando Carrera: "La prehistoria asturiana", Oviedo, 1951, pág. 132; etc.), e noutros lades.

(120) Henri Hubert: "Los celtas desde la poca de la Tène y la expansión céltica", Editorial Cervantes, Barcelona, MCMXLII, pág. 295.

(121) "Historia de los Heterodoxos...", I, pág. 326.

(122) Marina López Martínez: "Las religiones prehistóricas de Galicia", CEG. Número 46, páxs. 141-142.

A máis esgrevia pedra de embade de Galiza é a da Nosa Señora da Barca, en Muxía (Cruña), a barca na que, asegun a tradición, chegou prodixiosamente a aquil lugar a Virxe en visita a Sant-Iago.

Un viaxeiro do século XVI débese referir a ela, porén incorra en graves erros: "En otra montaña hay dos grandes y casi redondas piedras que llaman **Piedras Santas**, sobre ellas dice que descansó Nuestra Señora. Estas, aún cuando no se pueden retirar ni con varias yuntas de bueyes, se pueden mover con un dedo, lo que yo mismo he probado" (123).

O pretender abalar a pedra é rito obrigatorio de cantos romeiros concurren á festa, que considerarían pelerinaxe falido de non probal-o embade (124). Delo fala Murguía (125), cando escribe que ó compaso das gaitas e violís, bailaba a moite-dume sobre a pedra da Virxe hastra que faguía aquil bruido tan aceito ós corazós arelosos dos romeiros. Cóidase que, si non se move, a Virxe non outorgará o que se pide.

Nos sete anos da guerra hispano-lusitana a pedra ficou queda pro pasado ise tempo "cando iba por onde ela a procesión al pasar por aquel sitio con el festejo de danzas, acabadas de cantar as ladaiñas moveuse a pedra soia, sin que ninguén lle tocasse" (126).

A meíados do século XIX, ó pretender roubar a ermida tamén a pedra emprincipiou a abalar, faguendo fuxir ós ladrós e ouvindo o bruido os veciños (127).

A información que de Muxía me remitiu Daniel Busto esprica o xeito en que teñen de se colocar pra que a pedra abale, mais a crénza xeral, xa rexistrada por o Licenciado Molina no XVI ("Y aunque es esta barca de peso y contía — Do quiso mostrarse la Virgen María — Tocando la mano sin más otra prueba — Vn niño pequeño hace que se mueva") (128), é de que o movemento responde a un resultado satisfactorio da petición, ás veces, como queda dito, hastra sin ninguén enriba dela.

Outra **Pena abaladoira** é a do monte Bostelo (Toroño, Culleredo, A Cruña), da que se di que noutros tempos serveu pra testemoniar a inocencia ou culpabilidade dos acusados. Quen faguía abalar a pedra ficaba ceibe de punimento (129), e o mesmo a de Alfoz (Lugo), que se matinou tivera destiño xudiciario e sagrifical a un tempo (130).

Moitas máis se atopan en Galiza, emporiso térse derramado a oito: A Pena da Congra, en Melide; a de Robaliza, perto da capela de San Roque (A Cruña); Cambre e Pastoriza (ídem); a de Castromaor, da que di Vicetto está constituída por duas penedas que, ó máis pequeno empuxo, abala; Obre, Paradela, Corbelle, Penedos de Aguiar (Boullosa, Xinzo de Limia); Airavella (Allariz); Meixide (Bolo); Fecha, Estrada, Vilagarcía, Ousón, Lobeira, Montelongo, Vilachá, Furco, Capela Castro Baión; Pena dos Arcos (Pontareas); Paradela (Meis); Castro de Faro (Porriño), perto das mámoas onde atopou don Xesús Palacios un machado de pedra, e moitas máis.

Danse por desaparecidas outras, como a Pedra Cabaleira (Samieira); Pena do Embade (Narón, A Cruña), perdida no século XVIII; a famosa de Samarugo (Vi-

(123) Cit. por F. Esmoris Recamán: Op. cit., páx. III e ss.

(124) Inf. de don Daniel Romero Busto de Muxía.

(125) "Los Precursores", Biblioteca Gallega, 1886, páxs. 153-154.

(126) Vicente Risco: "Etnografía...", páxs. 387-388.

(127) Eugenio Carré: "Geografía General...", II, 256, 257.

(128) "Descripción del Reyno de Galicia...", 1551.

(129) Uxío Carré Alvarellós: "¿Pedras só, ou monumentos?", Rev. Lar, Buenos Aires, N.º 287-288, páxs. 11, 12 e N.º 289-292, páxs. 45, 46.

(130) Manuel Amor Meilán: "Geografía General de Galicia, Lugo", páx. 34. Describiuna Villa-Amil e Castro nas súas Antigüedades.

alba), con insculturas e achádegos de pontas de flecha do tipo de Palmela; a de Carnota, etc. (131).

No coto do Pilar, monte Nocelo (Melide) había unha pedra abaladoira que tiña a grabura dun home apuntando cunha escopeta, e a lénda: **Onde apunta o mouro alí está o tesouro** (132).

A Eirexa, que loitou rexamente coistas prácticas pagás, cristiaizou algunhas, chantando enriba cruces ou erguendo ermidas, como en Muxía ou en Chamorro (Serantes), onde se supón que a peneda que serve de asento á capela foi pedra de embade por tér a imaxe da Virxe grabada na base da pena sobranceira (133).

e) Pedras furadas

A principal cerimonia que se fai nistes penedos é a chamada por algúns rito de paso, que non tén nada que ver cos rites de passage de Van Gennep.

Compre recalcar que deica nós non chegaron máis que anacos da teoría primixenia, embora o senso arcaico fertilizador da pedra mantense nalgunhas estériles de Paphos, por eixemplo, pasan polo buraco dunha pedra (134), e nalgunhas rexións de Inglaterra persiste o mesmo costume (135), nembargantes o rito galego faise con fins curativos, endemáis, prós nenos entangarañados, doenza adequirida por malafada. Débese lembrar que en Fouvent (Alto Saona), ós nenos recién nados pásanse por un buraco, o que tiña caracteres dun bautismo, pra agarimar ós nenos de feitizos, e trauerlles sorte (136).

Nos pobos prehistóricos da India consideraban ás pedras furadas como emblemas do *yoni* (= matriz) e o feito de pasar polo buraco imprecaba unha rexeneración, acadada polo principio cósmico femenino (137).

Cecáis a crénza é máis complexa e enguedéllase coela o senso máxico de transferir o mal do neno á peneda.

Na Galiza hai pedras furadas dabondo nas que se practica ise chamado rito de paso. Perto da ermida de San Benito de Cova de Lobo (Ourense), lévanse os rapaces atacados de tangaraño ó **Penedo Vigón**. A mai pásalle a criatura á madiña alén do buraco, decindo:

Señor San Benito,
meu fillo che traio;
doente cho deixo,
devólvemo sano.

O ritual varía un pouco, asegún nosos informes: Outras versións precisan que as mulleres han ser tres Marías que pasan o enfermo de enganado coistas formulías:

- María, ehi che vai o tangaraño.
- Qué queres?
- Que mo devolvas sano e salvo.

(131) Ademáis da **Geografía General de Galicia** de Carreras Candi poden verse: Barros Silvelo: Op. cit., 76 e ss. e 81 e ss.; Leandro Saralegui: "Estudios sobre Galicia", **Biblioteca Gallega**, Coruña, 1888, páx. 166.

(132) Vicente Risco: "Etnografía...", 328, 329.

(133) Eugenio Carré: "Geografía...", La Coruña, II, 350, 351.

(134) Frazer: "Adonis, Attis, Osiris", I, páx. 36. Cit. por M. Eliade in **Tratado...**, páxina 218.

(135) Idem: "Balder the beautiful", II, páx. 187. Cit. por M. Eliade in **Tratado...**, páx. 218.

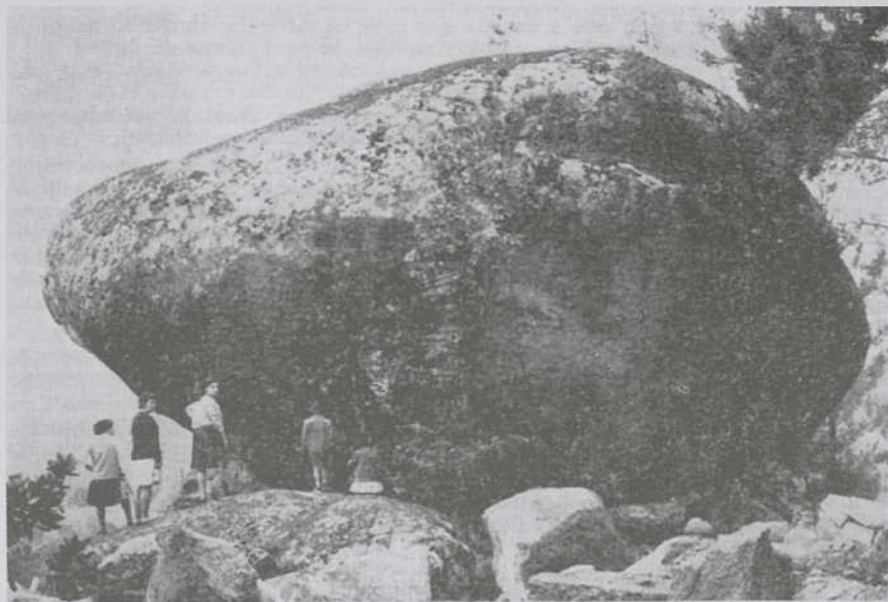
(136) P. Sebillot: "El paganismo...", páx. 77.

(137) Mircea Eliade: "Tratado...", páx. 219.

Ou tamén botándolle primeiro auga dun corgo que a conserva da choiva, din as hierofantes:

—Comadre María, ehí che dou o enganido.

—Traino pra acá sano e vivo.

Pedra do Tangaraño ou Penedo Vigón (San Benito de Coba de Lobo, Ourense)

Despois pñanlle roupas novas ó doente tirando as vellas e fagufan un nó en calquer xesta. Volyfan o pouco tempo e si a xesta secara o neno morría, pero si estaba vizosa, sanaba.

Curros Enríquez na súa poesía *Tangaraños* e Lamas Carvajal en *O Tangaraño*, diron prestixio literario a iste famoso penedo (138).

En Piñeira Seca (Xinzo de Limia), no monte que chaman dos Castelos, hai o *Penedo do Arangaño*. Alí faise o mesmo que no *Penedo Vigón*, mais as roupiñas da crianza déixanas como exvoto, e tamén unha vela accessa e unhas cadelas de esmola. O camiño han de faguelo silandeiros (139).

Igoal doenza cúrase nunha pedra dos *Tres Regueiros* (Casaldoira, Allariz). Na confluencia de tres regatos eisiste unha peneda; pasan enriba dela ó enfermo decindo: *Sal arangaño — non fagas daño*. Logo dan trece voltas axoellados e rezan trece oraciós; deixan, asemade, as roupas penduradas dun carballo na fonte da *Envidia* do pobo de Crimela e voltan por distinto camiño. Iste rito é o que se cha-

(138) M. Curros Enríquez: "Aires da miña terra", Madrid, 1943, páx. 134 e ss. e V. Lamas Carvajal "A musa d'as aldeas", 4.ª Ed., Ourense, 1909, páxs. 3, 4.

(139) Nota do meu puntual informador, Rvdo. don Xaime Gil, Párroco de Abavides, a quen debo moitas e intresantes notizas.

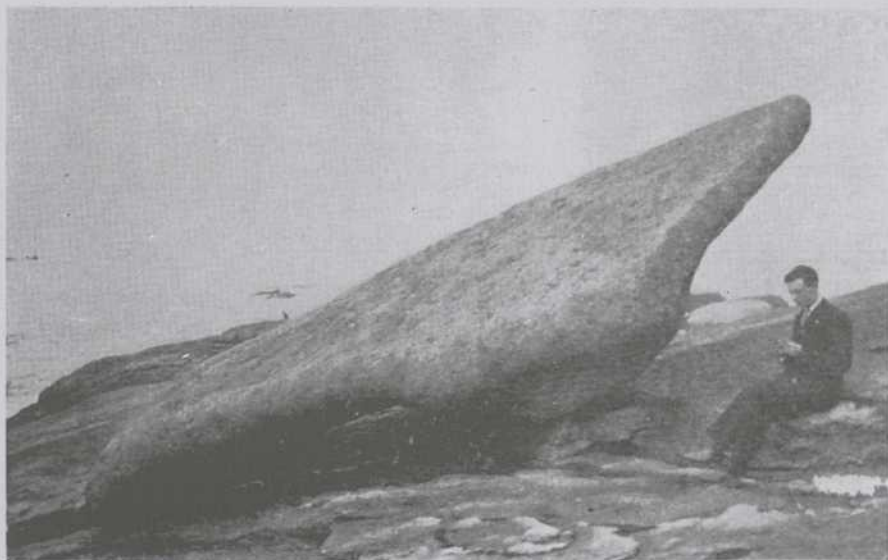
ma nas prácticas máxicas faguer unha coroa. Despois mercan un rescripto onde as monxas de Santa Clara de Allariz (140).

Cousas parellas fanse cos raquíticos e tolleitos en Cornwall, Gouesnon (Fisterre francés), Devoshire, etc. (141), e pasar por riba da pena, como nos Tres Regueiros, practicábase na Drake-Stone de Northumberland (142).

Convén resaltar o dito sobor das velas accesas no Penedo do Arangaño (Xinzo de Limia), como se fai en Paderne (Allariz) e na Pena Furada da Santa de Pedra de Augas Santas, tamén de Allariz, que teñen feitío de ouvido e apričan o seu os xordos, alcendendo velas e lavando o órgao enfermo con auga que hai na peneda, rito, o das velas, que anatemiza xa O Dumense e que noutras partes de Europa alcéndense nos solsticios o que afluza especial sinificanza (143).

Non sempre é o arangaño a doenza que se cura nas Pedras Furadas: Os nenos que choran moito ou teñen medos lévanos a San Bartomeu de Queirugás (Verín), festa que se celebra o 24 de agosto. Alí fanos pasar por baixo dunha peneda, e ofrécenlle logo un pólo ó Santo.

Á pena que supoñen masto do navio que trouxo á Virxe da Barca a Muxía, chámanlle Pedra dos Cadrís, e arrántranse por embaixo dela os doentes de reuma, riles ou lumbago.

Pedra dos cadrís, Virxe da Barca (Muxía, A Cruña)

Ó santuario da Pastoriza (A Cruña), que inmortalizou doña Emilia Pardo Bazán, rube a xente a un monte perto da ermida onde está o Berce da Virxe, e pasan

(140) Inf. de don Clodomiro R. Prenta, escritor de Celanova e de don Francisco Suárez, natural de Corbillón (Celanova).

(141) P. Sebillot: "El paganismo...", páxs. 98 e 171 e ss.

(142) Idem, 109 e ss.

(143) Frazer: "Balder...", II, páx. 403. Vid. Nota 135.

por un buraco. Na pedra hai a seguinte inscrición: **En esta Piedra / por avajo B es don / de Pareció S. R.** (144).

Penas furadas, cecáis de semellante teoría cultural, son: a de Santa Trega, con dous ocos que, asegún o meu informador, consideróuse moimento megalítico (145); a Espenuca de Betanzos; a de Santa María de Oleiros (Pontevedra), e outras coaquela onomástica.

O proceso de cristiación vése nídío nos ritos de paso que praitícanse nalgúnhas eirexas por un oco ou fiestra: En San Xoan de Ancéis (A Cruña) teñen moita devoción a San Benito. O día da festa celébrase misa no campo e ós enfermos pásanos por un burato do muro, logo de lles daren un croque coa imaxe do Santo, decindo:

Dios che quite a enfermédá
e che dé a sanidá
Polo poder de Dios
e da Virxe María
un Padrenuestro
e un Avemaría (146).

Eirexas hai nas que o rito faise, como nas penedas, pasando o neno da mai á madriña tres veces e repetindo:

Ten conta santiño
do meu tangaraño;
doente cho deixo,
devólvemo sano (147).

Avencéllase a iste ritual o costume que se rexistra na Franqueira, pasando tres veces, a pé ou de xionllos, por baixo do altar, ou o que praitican as *sacamandeiras* en Arbo: "van coa parteira e o neno á igrexa e, estando ispidido por completo, móllanlle a cabeza con auga bendita, fanlle cun allo unha cruz na frente, despois iévanlo ó altar maor, erguen a pedra da ara e pasan ó doente dúas ou tres veces por riba e por baixo dela" (148).

Imitante é o que se conta do mosteiro de San Munio de Veiga (Ourense) e doutros lugares (149).

Matino que a tradición recollida por doña Carolina Michaelis de que no monte de San Gregorio de Padrón (non en Compostela, como di se non se trabuca có oco baixo a Cruz dos Farrapos) hai un burato que abriu o Apóstol petando nas penas có bágo, polo que háse de pasar ou morto ou vivo, tén difrente modalidade sagra que soio entesta cos ritos eiqú inrucidos no paso por un oco. Parez máis ben que súa sinificanza enléiase coa teoría do *omphalos*, punto de unión entre o mundo dos mortos e o mundo dos vivos, fin do camiño difícil, do pelerinaxe ó estremo santuario occidental, e que ensinaba o xeito de entrar no reino da morte. Compre lembrar as palabras de Mircea Eliade: "La route menant au centre est une *route difficile* (*dúrohana*), et cela se vérifie à tous les niveaux du réel: circonvolutions difficultueuses d'un temple (comme celui de Barabudur); pèlerinage aux lieux saints (La Mecque, Hardwar, Jérusalem, etc.)" (150).

(144) Eugenio Carré: "Geografía... La Coruña, I", páxs. 704 e ss.

(145) Don Gumersindo Salinas (A Guardia, Pontevedra).

(146) Eugenio Carré: "Geografía... La Ccruña, I", pág. 720 ess.

(147) Idem, pág. 95; o mesmo pra algunhas da súa terra comunicame o distinto arqueólogo don Francisco Conde Valvis.

(148) V. Risco: "Etnografía...", pág. 502.

(149) V. Risco: "Geografía General de Galicia, Ourense", pág. 507.

(150) M. Eliade: "Le Mythe...", pág. 38.

f) Pedras de sagrifizo

Abrangue iste apartado non soio as pias megalíticas senon coantas pedras con corgos ou pozas, e moitas con nome de **Altar**, son obxeto de veneración ou tradicións sagras, embora teñamos de afinar non constituir a pedra outra cousa que instrumento cultural.

Algunhas poderán non selo, como moitas con corgos que eiquí citaremos, non embargantes por contaminación coas outras, as tradicións ou lédas piadosas que a elas se enleian postulan un raizame de vella paganía e un proceso de cristiaización posterior que as emparenta.

Compre, ás veces, calquer feito estrano pra encinar a pantesía e faguer rebulir o fundo de relixiosidade anterga do pobo: pozas, canles, bugueiras, ocos artificiais ou naturás trabúcanse na tradición popular.

Prás de Panoias e Mougás, que con tanta abelencia estudaron Russell Cortez e Bouza Brey (151), as inscricións son sobexamente espresivas; prá que está perto

Peneda do Coto do Outeiro de Moimenta (Pontevedra)

do laberinto de Mogor no monte dos Picotos (Marín de Arriba) maxina o mesmo Blanco Freijeiro, paralelizándoas con outras igoás dos santuarios de Cerdeña (152).

(151) Fernando Rusell Cortez: "Panoias, Cividade dos Lapiteas". Anais do Instituto do Vinho do Porto, 1947; F. Bouza Brey: "A pia megalítica de Mougás e as prácticas adiviñatorias da Galiza antiga", BRAG, XX, 1931; F. L. Cuevillas e J. Lorenzo Fernández: "Cuatro peñas con pilas del Sur de Galicia", CEG, XXI, páxina 5 e ss.; F. L. Cuevillas: "Sobre la mitología y las costumbres relativas a tres pilas megalíticas del Ribeiro de Avia", CEG, XXVIII, páv. 181 e ss.; Idem: "La silla de la Reina Mora en el coto de Castro Esposende", BCMO, XVIII, Fasc. III, 181 e ss.

(152) A. Blanco Freijeiro: "El laberinto de Mogor", AEAq., N.º 97, 98, páxinas 168 e ss.

O resto das pías galegas e portuguesas amosan, coas teimosas supervivencias folclóricas de moitas delas, súa castimonia relixiosa, como as ribeirás de **Chan da Moura**, onde aparecía unha serpe gardadora dun tesouro encantado; a **Pía da Moura**, coa dona peiteándose con peite de ouro; a **Silla da Reina Moura**, na que se asentaba a moura; e o **Corredor da Virxe**, onde ruben na ladaiña de San Marcos, poñen a imaxe enriba da pía e botan os fogos do folión; a de Santa Eulalia de Bóveda (Lugo) e tantas máis.

A constante aitude da Eirexa por desbotar antigas supersticións, encaixándoas na teoría cristiá albíscase a miúdo: En San Xulián de Landrove, monte do Castelo, créese que alí viviu o Dumense. No cumio do monte hai unha capela sobre penedos. Un deles tén un oco con auga que non se esgota con canta levan os romeiros prós enfermos de ouvidos. Sómente unha vez, rifando os devotos no reparto do miragroso líquido, secouse a poza. Tamén perto da capela de San Roque (Viveiro) hai a **Pena da Auga** con un corgo chea dela (153).

En Santa Mariña de Augas Santas as piletas da **Pioca** de que se falou, asegúnanos, son os brincos que deu a cabeza segada da Santa e noutra información dínnos que era onde se peiteaba e lavaba a mártir, crara contaminación coas crénzas de mouras encantadas (154).

A dous kilómetros do mesmo santuario hai un penedo do feitío dun ouvido con auga permanente de choiva, e "para corregir la veneración que se profesaba, enderezándola, colocaron allí una imagen de piedra de Santa Marina, según reza la inscripción que transcribo: SE IZO ESTA + ESTA IMAGEN SIENDO CVRA DON ANTONIO CID / AÑO DE 1740" (155).

Noutra do mesmo feitío, xa mencionada, que se achaba ó pé do carballo que abateu un raio o 21 de setembro de 1963, colocaron con igoal fin unha cruz. Ó carballo chamábanlle **da Santa**; endexamáis se podara, pois crefese que botaba sangue. Coa súa frouma coidábase fixeran o lume pro forno en que meteron á Santa.

Compre reparar que o binomio **pedra-planta** é de simbolismo antergo, como lugar sagro, e aparece en hourizontes arcaicos. Na civilización preindia de Mohenjodaro o circo relixioso compúñase dun valado de pedra, arrodando un árbore (156).

Ó sur de Corbillón (A Merca, Ourense), no Outeiro, está o **Penedo de Nosa Señora**. Tén unha burata fonda e degráus pra rubir a ela. Na pozanca hai decote auga. Alí levan ós enfermos fadados, persoas ou animás. Dan arredor da peneda nove voltas e fanllas dar ó gado, si a curación que se prega é a dil. Rézanse nove salves e nove credos. Despois ruben ó penedo e bótanlle auga ó doente, decindo istas verbas: **Maldá fora, bruxería fora**. Non sae ben a cousa, si se trabucan nas oracións i-é proba de que a bruxa anda no meio.

Os vasos de auga que se lle botan ó malfadado pola chola abaixo han ser sete. Logo deixan no penedo o traxe que levaba o enfermo; serdas ou prumas si foran animás. Háse tornar por camiño difrente do que se foi e tén que faguerse cunha fouce na mau pra cortar as silvas que se interpoñan que son o mal destorbando a curación.

Enantes levaban a imaxe da Virxe ó Penedo a serán anterior á festa (derradeiro

(153) Inf. de don Xosé Pérez Barreiro (Viveiro).

(154) Inf. do Cura Párroco don Anxel Vázquez Puga (q. e. p. d.).

(155) Gervasio González López: "Vida de Santa Marina de Aguas Santas", Ourense, 1926, páxs. 24, 25. Na de Paderne (Allariz) os xordos pódense curar lavando os ouvidos na auga do penedo nove días seguidos e pónelle aceite da lámpara da capela próisima.

(156)—M. Eliade: "Tratado..." 259, 260. Na China "el dios se representaba con una piedra sin labrar, al Norte del árbol, piedra que se utilizaba como altar sacral", (Mathias Eder: "La religión de los chinos", BAC, III, páx. 298). A crtodoxia hebrea anatémiza o mesmo: (Jeremías, 17, I, 3).

domingo de maio); alí ficaba toda a noite e igual os acompañantes. Hastra fai pouco a Virxe iba procesionalmente á peneda o día da festa (157).

A documentación encol das penas con corgos, cuia auga tén propiedades extraordinarias é abastada. Recórdense as palabras que se apoñen ó sabio Merlin: "A auga que o ceo deita nos corgos pecha as feridas e volve a vista ós ollos doentes" (158).

Don Nicolás Tenorio (159) escribe que en terras de Viana do Bolo quenés tiveran verrugas curábanas aplicándolle nove días auga distes buracos e decindo: **Auga que estás en pena ponte en vena, si sol te enxuga seca a berruga.**

Tamén curan as verrugas coa auga que emergulle dunha peneda en Santa Uxía de Milmanda (Celanova). Deixan un anaco de pan, collen outro e cómeno (160).

A fonte de Belmil (Melide) xurde dunha pena onde apareceu Nosa Señora dos Umentos. A auga tén propiedades medicinas, mais pra que sortan efecto, a persoa que alí vai, tén que deixar sobor da pedra tantas cruces como cabezas haxa na casa (161).

A auga de choiva xa de antigo era recollida en pías (162) e hoxe, perto de Bonusi, na provincia de Sassari, lavan os ollos na auga da lagareta aberta nunha peneda, e alí deixan como ofrendas moedas e rosarios (163).

Penedas con corgos, con seguranza naturás, e pías megalíticas artificiais, cóñécense adoito no Noroeste. O devandito traballo de Cuevillas e Lorenzo, citado na nota 151, recolle as coñecidas hastra entón. Algunha máis foi publicada despóis (164) e moitas agardan unha investigación demorada en col do tema.

Pode que non fosen senon sartegos, como supón Sánchez Cantón, as pías que chamaban **camas de Sant-Iago**, en San Gregorio (Padrón), das que fai un intresante relato don Ignacio Benito Avelle (165) e mencionan o copilador do Calixtinus, o Licenciado Molina e Ambrosio de Morales.

Cama do Santo haina, asemade, en San Pedro de Tállara (Noia), onde se celebra a romería de San Amede (166); e nun monte perto da lagóa de Doniños (A Cruña) amóstrase unha peneda cuia pía dñ que é o berce que flotou cós fillos do matrimonio, cando ficou asulagada a cidade.

g) Pedras figurativas

Non hai lugar ás dúbidas que prantexaba o gran Castelau tocantes á posibilidade de que os penedos informes foran capaces de despertaren a maxinación do pobo. A historia das relixiós proba dabondo que a pedra amorfa foi adourada nas

(157) Inf. de don Francisco Suárez, de Corbillón. Algunhas informació varían no número de voltas e de oració, pro coincidentes en seren número impar.

(158) V. Risco: "Etnografía...", páx. 367.

(159) Op. cit., páx. 167.

(160) Inf. de don Clodomiro P. Prenta (Celanova).

(161) V. Risco: "Terra de Melide", páx. 437. En Santiago das Caldas (Ourense), da pedra chamada **O Tintiro**, xurde auga na que se tén moita fe. (Inf. de don Xosé González Paz (Ourense).

(162) Solino. IV, 5.

(163) Dr. Dominik Josef Wölfel: Op. cit., páx. 270.

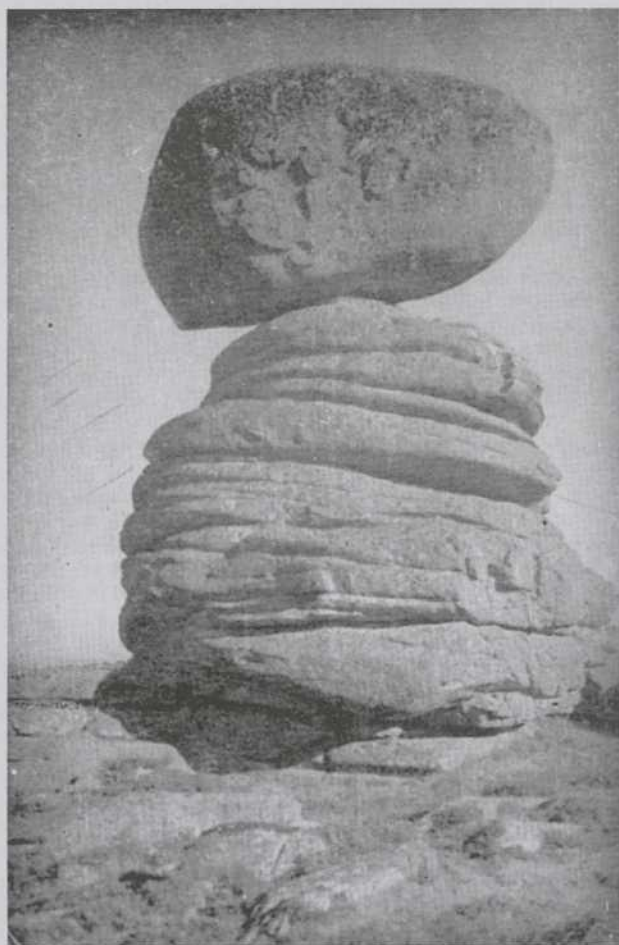
(164) Francisco Conde-Valvis Fernández: "Un altar de sacrificios humanos", **Rev. de Guimarães, LXXI, 3-4**. Doutras díronos notizas en contestación o noso inquerito, como a do **Mato** (Santiago da Rabeda, Ourense), formada por tres penedos con d'egraus e unha pia enriba; a **Pena dos Sacrifizos** de Vilval e a de Oirán, as duas en Mondoñedo, etc.

(165) S(ánchez). C(antón): "Noticia de una necrópolis con sepulcros antropoides en el relato de un prodigio jacobeo padronés", **CEG, VIII, páx. 707 e ss.**

(166) E. Carré: "Geografía...", II, páx. 559.

civilizacións arcaicas. A súa dureza e inmutabilidade, a súa maneira de ser absoluta, entearon cedo a tendencia mítica do home primitivo.

Ainda nas culturas crásicas espréitase o mesmo: Eco, filla do ár, por desprezo de Narciso, escolleu como moradía as espeluncas; soio lle quedaron a voz e os

Penedo das Fatigas (Baltar, Xinzo de Limia)

ósos, e istos foron trocados en penedos: *Vox manet, ossa ferunt lapidis traxisse figuram*. Nas *Metamorfosis* de Ovidio atópanse a oito istas litomórfosis (167).

(167) II, 5; IV, 2; 4; V, I; VI, I, 2; VII, 5, 7; VIII, 5; IX, I, 2; XI, I, 2, 3; XIV, I, 3.

Na lénda asiriobabilónica de Ninurta, iste vencedor, conferiu ás pedras amigas eisistencia propia e caste especia.

Pro moito máis calquer feitaura estrana que non se sabería apór a manipulación humá, calquer forma extraordinaria, calquer xogo da natureza, serveron pra aguilloar a pantésfa popular. O sagrado entórgase, a cotío, ó senlleiro. A istas penedas figurativas axúntaselles léndas espricativas a miudo de etiología relixiosa, ou de mouros, xentís, xigantes e tesouros encantados.

Non se pode decir, dende logo, que todas istas pedras tiveran xa culto antigo, pro sí que na espricadeira moderna latexa unha fonda raigame.

Quedan relacioadas léndas relixiosas achegadas a penedos insculpídos, mámoas, etcétera, mais ás veces calquer pena figurativa téñ tradición etiolóxica da mesma caste.

Na foz do río Pedras alcóntrase, asegún o P. Sarmiento, unha pedra que chaman barco, onde dín que veu San Xoán (168); San Andrés de Teixido chegou en barca de pedra que se amostra naquela ribeira (169); na ría de Noia hai a **Pena da Arca**, onde creen pousou a de Noé ós coarenta días e noites de que fala o relato bíblico (170); e no lugar de Santradán (Vilaboa, Pontevedra), a barca en que chegou alí o Santo titular, deixou sinalada a popa nunha pedra que se coñece co nome de Pedra de San Adrián (171). **Pena do berce** e **Cama da Virxe** noméanse no Monte do Castro de San Xoán de Piñeiro (Pontevedra), e moitas máis figurativas téñense relacioado noutros apartados.

Non sei si na illa de Tambo consérvase o barco de pedra en que voltou, chea de saudade, a visigoda Santa Trahamunda.

Non fallan tradicións megalóscas, referidas á Virxe unhas; ás mouras outras, que se apoñen a penedos estraios: O **Penedo Gordo** de Fumaces (Verín) tróuxoo á cabeza Nosa Señora namentras fiaba coa roca (172) e antre Lobeira e Entrimo (Ourense) saíulle unha cobra á Virxe, quen lle guindou unha pedra baixo a que aprisoou á serpe, e sinalan alí o penedo só do que está o reptil (173). En troques o **Penedo dos Mouros**, nas Teixugeiras da Mezquita (Ourense), levábao unha moura no dedo miudiño, metido nun buraco que ten (174).

A **Pena da Moura**, na Amoruxosa (Melide), tróuxoa unha vella fiando; pesáballe moito e dixo: **Vaite pena, que aínda pesas ben, índa veña un raio que te parta**. Atal acaesceu, e amóstrase un anaco que lle tirou o raio (175). A de San Cibrao (Forxás, Ourense), como a **Pena Encarrilloada** e a **da Moura** de Parada do Sil, chegaron o seu sitio de igodal xeito (176), e a **Arca de Ogás** fíxoa unha vella fiando na roca.

Cousas imitantes cóntanse de moitas penedías galegas, como se contan na Auvernia e noutras terras máis arredadas (177).

Hai no Noroeste unha chea de ermidas que se erguen sobor de rochedos senlleiros, quer por ser obxeto dunha epifanía relixiosa, quer por terse atopado niles unha imaxe que, si se pretende levar a outra eirexa, fuxe pro sitio do achádego, o que presta a ista tradición unha sinificanza moi especial: Asin a de Requeixo (Villaza, Verín); a de Pena Tallada (Laza, Verín), abogada dos dóres de cabeza que

(168) E. Carré: Op. cit., 567.

(169) F. Maciñeira: "Bares...", páx. 350.

(170) E. Carré: Op. cit., páx. 531.

(171) G. Álvarez Limeses: "Geografía General de Galicia, Pontevedra", páxina 304.

(172) Inf. do escolante don Emilio Grandé. (As Ventas).

(173) F. L. Cuevillas e F. Bouza Bréy: "Os Oestrómncs...", páx. 153.

(174) V. Risco: "Etnografía...", páx. 319.

(175) Idem: "Terra de Melide", páxs. 444, 445.

(176) Inf. do escolante de Parada do Sil (Ourense).

(177) M. Murguía: "Historia de Galicia", I, Nota, páx. 600.

Penatallada Rochedo onde apareceu a Virxe (Cerdedelo, Laza)

curan os romeiros batendo a testa contra a peneda e que debeu levar moitos croques pola sinal que ela ten; a de Pastoriza e ben máis.

Noutras o nome lembra súa orixe, como Nosa Señora da Pena de Francia (A Cañiza, Pontevedra); do Castelo, sobor dun rochedo (Pontevedra); Nosa Señora da Peneda, na vertente portuguesa da Serra do Leboreiro, e a Virxe do Penedo (Redondela), ónde levan os que teñen ramo cativo e lles dín diante a imaxe, no intre de alzar: **Bota o bocado!; bótallo fora!** (178).

A crénza en persoaxes míticos de arnaxe sobrehumán (mouros, xentís, xizantes...) adoito coadunados con acobillos (tesouros encovados) é xeral no NW. e aínda en terras lonxanas. Viven dentro de penedos con feitíos estranos que chaman a atención. Alí teñen pazos cheos de ouro e apouentos ricaces: Un home de Maceda atopou no Rodicio unha rapaza chorando e levouna cabo duns penedos onde vivía. A rapaza petou co pé nunha pedra; abríuse unha porta e pasaron ó pazo dos pais da nena. Alí pasou o home unha noite fartenta e, cando se foi, enchéronlle de ouro as alforxas. Tamén se conta que no castro de Porta Lapa (Moraña, Pontevedra) dous arrieiros vendían viño ós mouros, quenes metían as mulas cargadas e devolvían as bestas con ouro. Pra meter o gado safa unha mau pola peneda e turraba polos animás (179).

Pra abriren os penedos non sempre abonda petar nils, como no caso de Maceda, senón empregar fórmulas máxicas. Así na **Fraga dos Mouros** (O Bolo, Ourense) os mouros dín pra que se abra o rochedo: **Abrete, almena;** e logo pra pechar: **Cérrate, almena** (180).

(178) Inf. de doña Amanda André Alvarez, de Verín.

(179) V. Risco: "Etnografía...", pág. 317, e Xosé Filgueira Valverde e Alfredo García Alén: "Adicións a la Carta Arqueológica de la provincia de Pontevedra". **El Museo de Pontevedra**, XIII, pág. 51.

(180) Inf. do escolante de Tintorés (Verín), don Domingo Anta.

Embora, nalgún caso, sómente rañar no penedo cun coitelo, como sucedeu a un rapaz de Sabucedo (Ourense), chega pra que se abra; e aínda espontaneamente, asegún aconteceu en Cabreiroá (Verín): abriuse unha peneda e xurdiron unha vaca, becerros, ovellas e unha escopeta. Ó querer collela un home quedou dentro tres días.

Outras veces hai que empregar verbas que, por descoñecidas, non se poden utilizar, como nos **Penedos da Moura** (Forxa dos Montes, Allariz).

Isto de abriuse e pecharse rochedos, relaciónase co Wotan xermánico, que con encantamentos faguía o mesmo.

As mouras e donas tecen dentro das penas e óusese o bruido dos teares, como na Labugueira e moitas máis (181).

Saen a peitearse enriba de penedos encantados, atal como a da cantiza popular: **A fada, fadiña — coa súa vaquiña — pasa a mañá — aliña que aliña — nos seus cabellos — louros, lourillos — como ouro enxebre — só os nenedillos.** Verbo disto cítanse a oito. Á pena da **Cantariña**, na Limia, chámanlle **Peinador da Moura**; perto dela levaba o gado unha nena; a moura colleulle agarimo á rapaza; peiteaba e dáballe carbós que logo trocábanse en ouro.

Distes regalos cóntanse a miudo: A camiñantes ou pastores gasállanos con carbós que se voltan en ouro, ou ó rívés, si crebantán determinados preceptos. A un cativo de Ordes (A Cruña), que pasturaba o gado no monte, xurdiulle unha muller cunha tenda e díxolle:

—Qué cosa es que te gusta más de esto?

—Pois, señora, istas tixeiriñas.

—Boeno, ven mañá por elas, pero trai un molete de pantrigo e unha taza de "manteca que te las he de dar".

O rapaz voltou alí ó outro día e sentouse na peneda, pro cando quixo erguerse estaba apegado. Crebara o segredo que a moura lle impuxera (182).

Non se precisa que o segredo sexa ordeado. Iste esoterismo de avalimento místico aparez adoito. Unha vella atopou unha moeda de ouro na **Pena da Vela** (Allariz). Pasados algúns días, como se repetise o achádego, díxollo a unha veciña, pro cando foron a velas, trocáranse en cornos (183).

Mais si as mouras son dadiveiras, pola contra, non ademiten que lles rouben os tesouros: No **Penedo da Moura**, termo de Trandeiras (Xinzo de Limia), safa unha moura con moedas de ouro. Unha rapaza, chamada María, tratou de collelas e a moura fritiuna en aceite. Cando a mai anguriada berraba cabo da peneda á procura da nena, ouviu á moura que decía:

María, María,
fritida en aceite,
casi sabía (184).

Penas co nome de **Faladoras**, como a de Bares, cítanse en Lurley; San Goar; nas orelas do Rin; en Portugal, onde na **Pena que fala** ubícase unha moura enfeitizada (185), e hastra en América (186).

(181) F. L. Cuevillas e Xurxo Lorenzo: "Catálogo dos castros galegos", V, Terra de Lobeira, NOS, núms. 118-124.

(182) F. L. Cuevillas: "Terra de Melide", pág. 77, 78.

(183) Inf. de don Xosé Puga Brau (Allariz).

(184) Inf. de don Xaime Gil, Párroco de Abavides (Ourense).

(185) **O Arqueólogo portugués**, V, N.º 6, pág. 188. Cit. por F. Maciñeira in **Bares**, pág. 64.

(186) Arturo Jiménez Borja: "Imagen del mundo aborígen", **Antología ibérica y americana del Folklore**, por Félix Coluccio, Buenos Aires, 1953, pág. 251.

En Santiago de Covelo (Pontevedra) hai unha **Pena do Ruido** na que se escoitan bruidos de martelo.

Teoría complexa é a interpretación popular distes encantamentos da mourinidade, dos xigantes ou dos xentís. Disto falamos enantes algo; ás veces hai un proceso de evemerismo ou o que Van Gennep chamou lei das trasposicións. Dunha pena portuguesa din que, cando Afonso Henriques arredou ós alárabes de Portugal, na peneda escondeuse unha moura cos seus tesouros, agardando a libertasen. Alí segue aparecendo de noite; unhas veces a fiar novelos de ouro, outras a chorar (187).

Nalgús casos o encantamento é unha operación máxica: A **Penada da Moura**, na Amoruxosa (Melide) foi enfeitizada cunha caldeira de cobre, chea de ouro, un adibal de seda e un bastón. Enrolaron o adibal na caldeira e fixeron tres cruces co bastón, decindo: **O que de eiquí te desencantare tres paus coiste bastón che ha de dare**. O adibal trocóuse nun aterrecedor culebrón.

Xa se sabe o rol das serpes como xenios protectores das fontes da vida e da inmortalidade; como símbolos relacionados coa existencia, o heroísmo e os tesouros. Vello tema mítico, entorgado co **Arbore da Vida**, as mazás de ouro e o vellociño; emblemas dun estado absoluto (ouro = gloria, inmortalidade) que se tornan nun tesouro atobado na terra e gardado por dragós e cobras (188).

O desencanto é, decote, un rito máxico. Pra descubrir tesouros vendían en Ourense unhas variñas máxicas, cuia venda prohibiuse en 1683 (189).

Letras estranas, como en Tenorio (Pontevedra), mencioa o P. Sarmiento (190); poliños que saen na mañá de San Xoán (Seixo, Cerdedo, Pontevedra; Castro Amendo, Begonte, Lugo...); mouras tecedeiras a mesma noite (Penado Merodio, Vilardebós, Ourense), etc., son tamén sinais da súa presenza.

Os ritos pra desenfeitizalos varían dabondo. Usan moito o Ciprianiño; ás veces, coiste libro ou con outro, toma parte un sacerdote revestido de estola **que sepa lér e deslér**.

En Melide, consante un crego fá léndo, abríase o penedo e deixaba ver un altar con santos de ouro; ó pechar o libro tamén se pechou a pena (191).

Non sempre son cregos os desencantadores: Nun rochedo, perto do santuario de San Xeao de Trebo (A Cruña), un forasteiro invitou a unha rapaza a recadar un tesouro; ó lér aquí nun libro, abríuse a peneda, meteuse dentro o forasteiro e apañou moito ouro que a rapaza botaba no mantelo, pro ó dobrar íste pechouse a pena e ficou o forasteiro dentro e a rapaza rica (192).

Na miña terra de Verín dín que non se pode nomear a Deus, embora noutros sitios hai que ir moi santo (asegún se decía xa no século XVII, como queda referido) e hoxe levan crucifixos, velas, auga benta e o cirio pascoal.

En Portugal hai a obrigación de ir ó penedo en romaxe nove días, sin poder rír nin falar. En cada un dos nove días chántase de pé, enriba do rochedo, un árbore, deixando logo cair libremente. Do lado que caía máis veces é que está a moura e os tesouros (193).

(187) Afonso do Paço: "Digressões arqueológicas", pág. 12 da Separata.

(188) M. Eliade: "Tratado...", pág. 418 e Idem: "Imágenes y Símbolos", pág. 172.

(189) M. Menéndez Pelayo: "Heterodoxos...", MCMXLVIII, pág. 80.

(190) Viaje a Galicia de Fray Martín Sarmiento, Ms. transcrito por Fr. Mateo del Alamo y Fr. Justo Pérez de Urbel, Edición y Notas de F. J. Sánchez Cantón y J. M. Pita Andrade, CEG. Anejo III, pág. 63.

(191) V. Risco: "Terra de Melide", pág. 444, 445.

(192) F. Maciñeira: "El Ortegál en el culto de los cabos", BRÁG, N.º 250, páxinas 222, 223.

(193) Afonso do Paço: "Digressões...".

O desencanto, algunha vez, foi moi espeditivo: No Bocelo (Melide) hai unha pena que lle chaman do **Congro**. Cántase que sobor dela había a figura dun home apuntando cunha arma. Embaixo decía un letreiro: **Onde apunta o mouro alí está o tesouro**. Un home de Pedrouzos, farto de pescudas, deulle á figura dous paus e atopou dentro o cobizado tesouro (194).

Ista tradición de degoros e anceios de tesouros concretizou literariamente no auto "A descuberta da Moura", que se fai no pobo portugués de Vale Formoso (Covilhã), na Serra da Estrela. Uns cazadores fan a **descuberta da Moura**, cando ouven unha leda música dentro dun rochedo que esgazan os pedreiros, figurantes na farsa, e xurde unha moura carregada de ouro (195).

Compre salientar outro carís sagro da apertura das penas de senso iniciático, de proba heroica, de victoria ritual pra conquistar a inmortalidade: o tesouro é símbolo que confire poder, vida e omniscencia (196).

Iste risco e perigo aparez a miudo: ou é o témero culebrón que defende o tesouro, como na peneda da Amoruxosa (Melide) ou na Laxa de Bó (Arbo); ou a ola chea de ouro e de peste entre as que hai que atinar e ter azos pra arriscarse a elo, como na **Fraga dos Mouros** da Vega do Bolo (Viana) e do Castro de Maceira (Pontevedra); ou a trabe de ouro e de alquitrán, como no **Penedo do Gato** da Xironda (Coaledro), nos **Penedos Redondos** de Florderrey (Vilardebós), de **Francos** (Lugo) e tantos máis.

Coñecido é, por exemplo, referíndonos ó primeiro caso, a versión de que pra desencantalo tesouro hai que enfoutarse a darlle tres bicos á serpe:

O que de eiquí che ha sacar
tres bicos na boca che ha dar.

Unha variante recollida no **Pico Maluro** da Serra do Eixe entre Valdeorras e O Bolo, conta que nas mañás de San Xoán saía unha moza encantada a peitearse nunha peneda. A un rapaz que se estreveu a desenfeitizala díxolle a doncela que xurdiría en forma de serpe e rubiría por enriba dil pra que o mozo lle cuspise na boca. Na emposta o rapaz amedeñoouse i-a rapariga ficou encantada pra sempre (197).

Nalgún caso, como en San Xurxo de Piquín (Fonsagrada), xurde o perigo ritual cando unha rapariga da a escoller entre unha pena de pizarra e outra de ouro: o que elexía a de pizarra tiña sorte; quen a de ouro ficaba esmagado pola peneda.

O perigo cítase como certamente acaescido na casa do Pacio (Velle, Ourense). Atopouse unha pedra grande que tiña por baixo candieiros, incensarios e outras cousas de ouro. No intre que quixeron coller aquilo, abriuse unha vea de auga que sulagou o tesouro e obrigou a atuir a zanza (198).

Atéibase, asemade, a avaliación mítica de penedos con tesouros no feito de que, o cabo dun ciclo ou tempo determinado, emprenden camiño cara o mar, baixo difrentes figuras, especialmente de cobras. Atal en San Cibrao e Oimbra (Verín), Ramirás (Celanova), Visantoña (Melide), Loureiro-Cotobade (Pontevedra), Caldaloba (Cospeito, Lugo), etc. É como unha volta ó prefornal, un retorno ó amorfo, ritmo e repetición de transcendencia simbólica.

(194) V. Risco: "Terra de Melide", páx. 443.

(195) Jaime Lopes Dias: "O teatro popular na Beira Baixa da Idade Media á actualidade", Actas do 1.º Congreso de Etnografía e Folclore de Braga, Vol. III, Lisboa, 1963.

(196) M. Eliade: "Tratado...", páx. 278.

(197) Inf. de don Domingo Anta, escolante de Tintores (Verín). O mesmo en Xosé Filgueira Valverde e Alfredo García Alén: "Adiciones...", páx. 55.

(198) F. L. Cuevillas, V. Fernández Hermida e Xaquín Lorenzo: "Parroquia de Velle", Compostela, MCMXXXVI, páx. 232.

Non é posíbelex rexistrar eiquí o enorme número de penedos figurativos que gardan tesouros. Calisquer feitío estrano deles chega pra llos apór: cadeiras, caracochas, regos, pías ou pozancas; certo ár antropomorfo, como o **Penedo do Home** e o **da Muller**, na Serra do Larouco, perto da Saceda (Verín); ou zoomorfo, coma o dito **Penedo do Gato** (A Xironda), o **do Castelo** (Oimbra) ou o do camiño de Vilardebós a Terroso, todos na bisbarra de Verín.

Algús diste xeito teñen a súa lénda espricativa: Como na mitoloxía crásica Niobe trocouse en pedra polo dór da perda de seus fillos, a Medusa cambaaba en pedra a quen coela se atopase e Mercurio converteu ó pastor Bato en pedra, en punimento da súa infidelidade, tamén eiquí percúrase unha etioloxía fabulosa. Así a lénda do **Outeiro da Boa Madre**, en Santiago de Folgoso (Allariz) que é unha mai branca que casou cun mouro e foi condenada a morte polos da raza do pai co gallo de bautizar o fillo (199); a xa coñecida do **Castelo** en Vilamartín de Valdeorras e a dos **Bois de Gures**, únecos superviventes da asugalada cidá de **Dugium** en San Viéncio de Duio (Fisterra (200).

No lexendario europeu dase dabondo ista etioloxía nas pedras figurativas (201).

h) Pedras do raio

A litolatría non se esgota nos cultos ós penedos de maxestuoso grandor que firen a pantésia popular, nin nos moimentos prehistóricos funerarios con trasposición de sentido, nin nas pedras fitas de avalimento relixioso... Hai outra caste de pedras que pola súa orixe celeste —asegún a crénza popular— teñen un azo máxico, esotérico, que les enxerta súa abolencia ouránica.

Por vír de enriba avencéllanse de sagralidade. Matinan que son pontas da frecha do raio, ou a súa forma concretizada, materializada: son o propio raio petrificado.

Velo ehí seu nome de **ceraunias**, pedras do raio, e na Francia, tamén, **Pierre de tonnerre** con que se coñecen os machados neolíticos, niste senso cultural en que agora se estudan.

Atópanse, non sómentes na Europa, senón no Xapón, Siberia, Tonkín, Birmania, Congo, Madagascar, etc. (202).

Convén lembrar que pola súa procedenza dunha zona fértil son, nalgures, símbolo de fertilidade e, asemade, asínaselle función funeraria, xurdindo como ofrenda fúnebre en covas prehistóricas (203) enantes de se arredar da súa verdadeira orixe. Enléfase por mor delo con outros apartados diste traballo, xa estudados.

Nas culturas históricas coñeciase a sinificanza dos machados neolíticos, como símbolos do raio, e documéntanse moitos con inscripcións. Antre iles debe térse a pedra conservada en Gythion de que fala Pausanias (204), e a atopada en Mantinea con adicatoria ó deus do raio (205).

No pazo de Minos, en Cnosos, o machado considérase como símbolo do raio (206), e no antigo santuario de **Xupiter Feretrius**, perto do templo capitolino,

(199) V. Risco: "Geografía...", páx. 360.

(200) E. Carré: "Geografía...", II, páxs. 248, 249.

(201) P. Sébillot: "Traditions et Superstitions de la Haute Bretagne", I, páxina 13, París, 1882.

(202) Joseph Dchelette: "Manuel...", I, páx. 10 e Nota.

(203) Alfonso do Paco, María Lourdes Barholo, Augusto Brandão: "Novos achados arqueolóxicos das grutas de Cascais", 1.ª Congreso Nacional de Arqueología, Vol. I, Lisboa, MCMXLIX.

(204) III, 22, I.

(205) Dominik Josef Wölfel: Op. cit., páx. 310.

(206) Hermann Steuding: "Mitología...", páx. 19.

gardouse a pedra sagra, silex ou lapis que se supón fora unha pedra do raio coa que os Feciales sacrificaban o porco (207).

Suetonio, Claudiano e Sidonio Apolinar (208) ocúpense das pedras do raio. Rendíanlle culto os romanos porque maxinaban seren enviadas por Xúpiter e Saturno. Figuraban no culto de Cibeles e amóstranse como adorno nas diademas dunhas estatuas hispanas de Isis e Xuno. O emperador Augusto chamáballes *arma haeroum*, e Prudencio refire que os xermanos usábanas nos cascos engarzadas en ouro (209).

Pervive a crénza no carácter profiláctico que teñen os machados neolíticos na Galiza de hoxe, como tamén en Portugal (210) e León, onde o investigador Luengo Martínez (211) acadou nunha tarde 36, algú deles furados pra levar como amuleto.

Pénsase en Galiza que os machados son, con efecto, a forma material do raio, e que se atopan dentro dos carballos; métenos nas paredes das casas pra libralas dos efectos témeros das descargas eléctricas (212), crénza que referida ó *ceraunio* recadaron Solino e San Isidoro (213), cáseque coas mesmas palabras: "*Ceraunium alterum Hispania in Lusitanis litoribus gignit, cui color e pyropo rubenti, et qualitas ut ignis. Haec adversus vim fulgurum opitulari fertur, si credimus*".

Na Gudiña non son os machados neolíticos, as pedras do raio, senon unhas pequenas de cristal de roca.

Intresante é seu carís fecundante que refire Nicolás Tenorio: "Para el caso de parto de la mujer, tienen la creencia en la virtud que ejerce la que llaman piedra del rayo o de águila. Dicen que atada esta piedra a la pierna izquierda de la parturienta facilita el parto, produciendo el efecto contrario cuando se la atan en el brazo del mismo lado" (214).

Unha información de Fonsagrada aponlle virtús medicinás no mal de pezoña ou mordedura de animal venenoso.

Polas notizas que nos deu o médico don Manoel Limia, debe ser un machado de diorita a chamada *pedra do coxo* coa que cura diversas doenzas unha menciñeira de Marván (Verín).

Isto lévanos a outra caste de pedras que poidéramos chamar de virtude e simbólicas. Calesquer pedra estraia, rechamante, diaspeada de córes brillantes, de orixe animal ou pedras preciosas, teñen lugar importante no lexendario popular. Atal a *pedra bezoar* ou *pedra kaimán*, que polo nome fixo matinar a Risco na meiciña de Antón Mesmer, empregada pra curar moitas doenzas (*mal de goxo*, *aire de sapo*, *pezoña de cobra*, etc.); *pedra corvina* pro mal nefrítico de que falaba o P. Sarmiento, e temos información do seu esteso uso aitual; *pedra de anduriña* pra curar feridas; *pedra de pezoña*, secreción que dín soltan seis ou sete cobras cando se xun-

(207) Juan Roger: Op. cit., páx. 170.

(208) Suetonio Galba, VIII; Claudiano: "*Laus serena reginae*", V, 77, 78. Cit., por M. Pelayo: "*Heterodoxos...*", 1.º, páx. 73.

(209) Juan Cabré Aguiló: "*El arte rupestre en España*", Junta para Ampliación de Estudios e Investigaciones Científicas, N.º 1, Madrid, 1915, páxs. 1, 2.

(210) Leite de Vasconcelos: "*Religiões...*", I, 107.

(211) "*Machadiña votiva de Cariño (La Coruña)*", *Rev. de Gulmarães*, LXXIV, 1-2, páx. 157.

(212) A crénza existe en moitas partes: Vid., F. Maciñeira: "*La distribución de las estaciones prehistóricas ortegalesas y sus características*", BRAG, N.º 259, páxina 176; Idem: "*Bares...*", páx. 138. Nota; E. Carré: "*Geografía...*", I, páx. 92; M. Murguía: "*Galicia...*", páx. 183; Eladio Rodríguez: "*Diccionario...*", III, páx. 114; V. Risco: "*Etnografía...*", páx. 282; Leite de Vasconcelos: "*Religiões...*", II, páxina 107, etc.

(213) *Etym*, XVI, 13, 5.

(214) Op. cit., páx. 167.

tan e se fregan unhas coas outras, o que pode ter relación cos ovos druídicos de Murguía; a pedra de leite, leital ou conta leiteira en Portugal (215), galactóxeno de largacío uso; pedras preciosas, con valor profiláctico xa dende a antiguidade (216); graus ou pó de ara de altar, aproveitados en meiciña popular, como se emprega en moitísimos sitios pra se librar do mal de ollo e envexas ou pra saír ben do parto, cousa que xa se faguía no século XVII (217); e pra findar un tan esteso tema, graus ou pó de sartegos que gardan corpos santos, como fan os romeiros en Santa Mariña de Augas Santas, pó que levan en bolsas e colgan, logo que curan, como exvotos, nas reixas da capela, e en Santa Comba de Bande, no sartego que din contivo o corpo de San Torcuato.

Queda soio bosqueñado un tema do meirande intrés. Si, como dí un especialista, o folklore é a antiguidade vivente —moitas veces cáseque intento de racionalización de mitos anterigos—, hai moito que faguer neste campo, pra interpretar axeitadamente a mentalidá arcaica. O carácter diste traballo non nos permite espallarnos a outros ámetos; por eixemplo, a discriminar o valor sagro mediato ou inmediato das pedras; súa facies relixiosa, como feito ou como símbolo, e dentro do simbolismo, seu senso mítico primixenio ou a súa degradación popular e tantos outros carís que un estudo demorado e esteso podería ofrecernos abundantemente.

Tencioamos, sómente, ateibar dende cantas atalaias de anguriosa esculca nos foi posíbele nun tan apremeado traballo, pra amstrar uns cantos aspectos de sagra- lidad lítica, como punto de arranque de investigacións máis amplas.

(215) Leite de Vasconcelos "Religiões...", I, pág. 92.

(216) R. Cagnat e V. Chapot: "Manuel d'archéologie romaine", Tome Seconde, París, 1920, pág. 192.

(217) Bérnardo Barreiro: "Brujos y astrólogos de la Santa Inquisición en Galicia", Coruña, 1885, pág. 23. O mesmo noutras partes, vid.: Julio Caro Baroja. "Doña Antonia de Acosta Mexía. Perfil de una hechicera del siglo XVII", Rev. Dialec. Tradic. Pop. tomo XVII, 1961, páxs. 55, 64 e 81.

Discurso de resposta
de
XAQUIN LORENZO FERNANDEZ

SEÑORES ACADEMICOS, MIÑAS DONAS, MEUS SEÑORES:

Grande honra é pra min o haber sido desinado pra responder no nome da Academia ó Discurso de ingreso de don Xesús Taboada Chivite.

Grande honra e grande ledicia pol-a miña parte, xa que son moitos os vencellos que antre í i-eu foi estabrecendo a vida.

Xuntos traballamos hai moitos anos á beira de Risco e de Cuevillas. Xuntos fumos ás xeiras do noso Seminario de Estudos Galegos. Xuntos vimos pasar os anos ledos ou tristes da nosa vida avencellados por unha amizade de irmáns.

E hoxe sinto unha fonda e íntima satisfacción ó abrir pra Taboada as portas da nosa Academia, satisfacción dobre, xa que por un lado vexo a un esgrevio investigador penetrar n-un novo campo de traballo e por outro o prestixio que a nosa Corporación gaña coa incorporación de un home da valía de Xesús Taboada.

Eu sei ben do seu traballo.

Hai moito xa que comenzou a súa laboura a carón de dous mestres, que tamén foron meus: Risco e Cuevillas.

No Ourense dos anos trinta de iste século tiñamos un verdadeiro Seminario de Traballo na casa de Vicente Risco. Alí xunguidos pol-a irmandade do traballo e da amizade, xuntabámonos no coarto de laboura do grande mestre e, baixo o seu guieiro, comenzamos o noso camiño na investigación.

E Xesús Taboada traballou dabondo a partir de aqueles intres que ningún de nós pode esquecer.

O longo dos anos a súa vocación foise afirmando e, c-unha sistemática preparación, acadou o nome que hoxe tén na etnografía peninsuar.

Os que labouramos nas angueiras da sabencia popular coñecemos ben o valor grande da obra de Xesús Taboada; calquer aspecto do noso folklore e da nosa etnografía que se queira estudar tén xempre que comenar pol-as investigacións de iste caro amigo, con cuia incorporación se honra hoxe a Academia Galega.

E coma non podía ser por menos, Xesús Taboada é tamén prehistoriador, e digo isto non somentes pol-a íntima relación que esta ciencia tén coa etnografía, senon tamén porque se trata de un fenómeno natural orixinado pol-a irmandade de dous homes extraordinarios: Risco e Cuevillas.

A intimidade que a íles os xunguíu xempre deu coma froito que os que se puxeron en contacto coiles e se formaron no seu maxisterio seguiron os camiños que íles individualmente seguían. Esí, antre os dous, formaron arqueólogos e etnógrafos xuntamente, moitos dos coales, traballamos, con millor ou pior froito, nos campos da investigación da Galiza.

Porque, e coído que non está demáis o decil-o de novo, dase a circunstancia de que sempre teñen que figurar ún a carón do outro, os nomes de aqueles dous grandes homes que honran a nosa terra e que se chamaron Florentino Cuevillas e Vicente Risco.

Investigadores modelo, foron aínda exemplares n-outro aspecto do seu maravilhoso maxisterio.

Abertos xempre, co consello pronto, cheos de azos que emprestaban ós seus seguidores, ceibes de receios e de envexas e, por riba d todo, c-un sincero e cálido sentimento de irmandade, souberon faguerse donos dos curazóns de quenés compartían as suas angueiras e conseguiron formar homes tan maravillosos coma o noso novo compañeiro de Corporación. Iles souberon darlle sabencia coa sua sabencia e bondade coa sua bondade.

De esta bondade de Xesús Taboada saben ben todos cantos o coñecen: é o amigo sempre pronto a nos amosstrar que é un verdadeiro amigo.

Da sua sabencia non vou falar: todos cantos traballan na prehistoria e na etnografía teñen presente a sua obra e hoxe, ó lle abrir a Academia as suas portas, recoñece paladinamente o seu valer.

E de iste valer danos hoxe unha mostra máis co seu Discurso: "O culto das pedras no Noroeste peninsuar".

Pra todos nós teñen os penedos un fondo sentido e fan xurdir na nosa ialma un vello temor que o paso dos séculos non logrou apagar de todo.

Lémbrome eiquí de un dito do noso chorado Castelao, dito profético que escoitei dos seus beizos fai xa moitos anos:

Decía Castelao: "Teño medo de morrer fora da Galiza porque quixera que a miña carne pasara a ser terra da nosa terra; o meu sangue, auga dos nosos regatos e os meus osos penedos dos nosos montes".

Son ises penedos o esquelete da nosa vella terra, postos ó descuberto polo tempo. Iles presiden o noso paisaxe e son algo tan noso e tan íntimo que definen o noso chan.

Son íles o símbolo da nosa ialma e n-iles ollaron xempre as xentes da Galiza a sua representación mais íntima. De ahí o carácter sagro que xempre tiveron e aínda teñen.

Ises nosos penedos, grises, rexos, coma os que cantou a poetisa portuguesa, que

"lá no alto parecían
nuvens pressas...".

Semellan algo esí coma unha saudosa cantiga entoada pol-a nosa terra en honra do Deus que as creou.

Son istes penedos e os seus vellos cultos os que deron tema a Xesús Taboada prá sua lección maxistral, na que nos amosstra craramente a íntima ligazón que existe antre o etnógrafo e o arqueólogo e que constituíe así o millor homenaxe que poido tributar ós que foron os nosos mestres: Risco e Cuevillas.

Eu ben sei que firo coas miñas verbas a modestia do noso novo compañeiro de Corporación, máis a verdade imponse e temos que a recoñecer.

Discípulo de mestres, e hoxe mestre á sua vez, o seu valor na investigación é dabondo coñecido e somentes nos queda pedir a Deus que continúe labourando coma deica agora en col da ciencia galega aínda por moito tempo.

E cumprida a miña protocolaria misión de dar resposta ó Discurso de ingreso na Real Academia Galega de don Xesús Taboada Chivite, remato felicitando á nosa Academia pol-a incorporación ó seu seo de iste grande valor centífico e, no nome de esta Entidade, dou as mais cordiás boasvindas ó novo Académico.

XAQUÍN LORENZO FERNÁNDEZ

ÍNDICE

Lembranza do autor de José Luis Baltar Pumar, presidente da Deputación Provincial de Ourense	9
Apuntamentos á edición de Juan Manuel Jiménez Morán, alcalde do Concello de Verín	13
Presentación de Xosé Ramón Barreiro Fernández, presidente da Real Academia Galega	17
Discurso do Ilustrísimo señor don Xesús Taboada Chivite	27
Resposta do Excelentísimo señor don Xaquín Lorenzo Fernández	67

Very faint, illegible text at the top of the page, possibly a header or title.

Very faint, illegible text in the upper middle section of the page.

Very faint, illegible text in the middle section of the page.

Very faint, illegible text in the middle section of the page.

Very faint, illegible text in the middle section of the page.

Very faint, illegible text in the middle section of the page.

Very faint, illegible text in the middle section of the page.

Very faint, illegible text in the middle section of the page.

Very faint, illegible text in the middle section of the page.

Very faint, illegible text in the middle section of the page.

Very faint, illegible text in the middle section of the page.

Very faint, illegible text in the middle section of the page.

Very faint, illegible text centered in the middle of the page.

Very faint, illegible text in the middle section of the page.

Very faint, illegible text in the middle section of the page.

Very faint, illegible text in the middle section of the page.

Very faint, illegible text in the middle section of the page.

Very faint, illegible text in the middle section of the page.

Very faint, illegible text in the middle section of the page.

Very faint, illegible text in the middle section of the page.

Very faint, illegible text at the bottom of the page, possibly a footer or signature.

Este libro
O CULTO DAS PEDRAS
NO NOROESTE PENINSULAR
rematouse de imprimir
o 12 de setembro de 2008.

THE
MUSEUM OF
COMPARATIVE ZOOLOGY
AND ANATOMY
OF HARVARD UNIVERSITY

